

Айше Кур'ян

ОСТАННІЙ ПОТЯГ ДО СТАМБУЛА

Романи авторки продано накладом понад 10 млн

Айше Кулін
Останній потяг до Стамбула

Анкара, 1941

Хоча, йдучи з дому вранці, Маджит попередив Сабіху, що повернеться пізно, його замучила совість, коли він втямив, що вже пів на дев'яту.

Він вибачився, покинув зустріч, пішов у свій кабінет, набрав домашній номер на чорному телефоні зі скреготливим циферблатом.

– У нас сьогодні ввечері знову збори. Будь ласка, не чекай мене на вечерю, – сказав він.

– Тільки не кажи це знову! – роздратовано відповіла його дружина. – Уже майже три тижні ми не можемо повечеряти разом. Коханий, невже й справді більше нікого не чекають удома дружина чи діти?

– Заради Бога, про що ти говориш? Болгарська армія на нашому порозі, а у тебе тільки й мови що про вечерю.

«Жінки...» – промовив до себе, поклавши слухавку.

Дружина нагадала йому матір. Ведення домогосподарства, харчування і сон дітей, сім'я, що збирається разом за вечерею... Саме ці речі були пріоритетом у порядних ґаздинь. «Спроба Ататюрка перетворити їх на світських жінок була марною, – подумав Маджит. – Очевидно, наші жінки годяться лише для материнства та ведення господарства». А він навіть почав був сумніватися в цьому. Хіба Сабіха не відмовилася від материнських обов'язків, передавши виховання своєї дочки няньці? Глибоко в душі Маджит починав переконуватися, що поведінка його дружини доволі дивна.

Спочатку він сердився, гадаючи, що її відсторонене ставлення – мовчазний протест проти тих нескінченних зустрічей, що тривали до світанку. Як вона посміла злитися на те, що він так довго працює? Зрештою, хіба то *він* відповідальний за війну? Чи *його* треба винуватити в тому, що мусить працювати допізна? Що робити, якщо Туреччина раптом буде втягнута у війну? Якби це сталося, яка з жінок їхнього кола гляне своєму чоловіку в обличчя?

Але Маджит серцем відчував, що таке ставлення Сабіхи не можна пояснити лише егоїстичністю. Здавалося, вона була на межі нервового зриву. Якийсь час цю жінку, що любила виїжджати на пікніки, спостерігати за кінними перегонами за гарної погоди та грати в карти в дощові дні, здавалося, більше ніщо не тішило. Часто, прийшовши додому, він виявляв, що дружина вже міцно спить. І якщо він обіймав її, лігши поруч, вона відсовувалася. У рідкісних випадках, коли вони збиралися лягти водночас, Сабіха завжди знаходила причину негайно заснути. Було очевидно, що в неї проблема, але вона обрала невдалий момент для нервового зриву. Де ж він мав знайти час, щоб дбати про неї, коли сам завалений роботою по вуха? Навіть коли збори закінчувалися після півночі, Маджит мав бути в міністерстві о сьомій наступного ранку.

Вони жили в дуже непевні часи. Туреччина опинилася між молотом і ковадлом. З одного боку Британія, яка зважала лише на власні інтереси, наполягаючи, щоб Туреччина стала її союзницею, з іншого боку відчувалося загрозливе ставлення Німеччини. І, ніби цього було мало, Росія простягнула Туреччині свою залізну руку в оксамитовій рукавичці. Інтерес росіян до Карса, Ардахана, Босфору й Дарданелл навис над країною, мов дамоклів меч. Якщо Туреччина обере сторону, яка згодом програє, Росія змусить її дорого заплатити у тому, що стосувалося Босфору й Дарданелл. Це жахіття тривало вже два роки.

Перша світова війна вже показала президенту Іньону ціну вибору не тієї сторони, і він добре засвоїв урок. Він віддав би все на світі, аби дізнатися, хто виграє цю гру, та жоден провидець не міг би передбачити її результат. Це передбачення мали зробити міністерство закордонних справ і генеральний штаб. Усі можливі несподівані обставини було обговорено, розглянуто та записано впродовж тих нескінченних зустрічей, що затягувалися аж до ночі.

Маджит пишався тим, що входив до складу генерального штабу. Водночас, відколи італійці атакували Грецію, вогняне кільце стискалося, й працівники уряду із сім'ями все більше нервували.

Столиця, Анкара, знову готувалася до спокійного літа. Зима в Туреччині була надзвичайно холодна й сніжна, а літо нестерпно спекотне. І було очевидно, що літні місяці, які наближалися, будуть пекельно гарячими.

За тиждень перед тим німецький посол Франц фон Папен приніс турецькому прем'єр-міністру особисте повідомлення від Гітлера, і чиновники з нетерпінням чекали кінця зборів. Маджит мав рацію щодо Гітлерового повідомлення. На перший погляд лист був сповнений добрих побажань та намірів. Туреччині надавалися усі види озброєння та допомоги для посилення контролю над Босфором та Дарданеллами, обіцялося не впускати німецьких солдат на турецьку землю. Однак, якщо прочитати поміж рядків, лист натякав, що саме зараз для Туреччини прийшов час вирішувати, і якщо вона не стане на бік Німеччини, то буде змушена потерпати від наслідків свого рішення, коли закінчиться війна і вирішуватиметься доля її водних шляхів.

Після довгих зборів Іньоню сказав:

– Німці кажуть, щоб ми не випробовували їхнє терпіння і що в будь-яку мить вони можуть укласти угоду з Росією за нашими спинами. Британія бореться у Греції й зазнала поразки у Лівії, вона ніяк не зможе прийти нам на допомогу, – продовжував він. – Тому не слід ризикувати і злити німців. Панове, слід знайти спосіб перестрахуватися.

Вони шукали спосіб виграти час, не кажучи ні «так», ані «ні» жодній зі сторін, спосіб погладити їх по шерстці, не провокуючи.

Зранку після тієї довгої ночі прем'єр-міністр запросив у міністерство британського посла, щоб пояснити складну ситуацію, з якою зіткнулася Туреччина. Для країни починалися найстрашніші дні з усіх, які вона пережила впродовж Другої світової війни. Мов лісова пожежа, війна поширювалася в усіх напрямках, і обидві сторони мали певні очікування щодо Туреччини.

У своєму кабінеті Маджит запалив цигарку, двічі затягнувся і погасив її у кришталевій попільничці, перш ніж повернутися до зали

засідань. Міністра закордонних справ та генерального секретаря уже не було.

– Маджите, президент хотів побачити сьогоднішні експертні оцінки. Я підготував звіти. Він чекає у своєму кабінеті.

Маджит поспішив до свого кабінету в секції міністерства закордонних справ, що розташовувалася у президентському маєтку. Вони працювали там уже кілька місяців, щоб мати змогу терміново звітувати Іньою та отримувати від нього розпорядження. Маджит прихопив із шухляди папку з примітками, які доповнив кілька годин тому, проглянув їх і вибіг із кабінету.

Іньою сидів у м'якому кріслі з високою спинкою за величезним столом. Він мав наївний вигляд, здавався нижчим і більш роздратованим, ніж зазвичай, гортаючи документи, які його особистий секретар узяв у Маджита. Здавалося, переглядаючи папери, він дослухався до лисячих голосів у своїй голові, але нічого не говорив. Інші чоловіки, що сиділи довкола столу, теж мовчали.

Раптом він запитав:

– Ви сьогодні слухали радіо?

– Так, сер. Наші колеги слухають усі європейські станції. Я саме віддав звіт генеральному секретарю. Вони на мить не відпочивають, сер, а й досі всі слухають Болгарію та щопівгодини готують звіти.

– Наші агенти у Болгарії щоденно нас інформують. Проте і досі не зрозуміло, чи Гітлер збирається просуватися на південь, чи піде на північ, щоб напасти на росіян, сер, – доповнив інший молодий урядовець.

Молоді чоловіки вийшли з кімнати, а Маджит затримався.

– Завдяки вам, – сказав міністр закордонних справ, – ми змогли вжити усіх можливих запобіжних заходів, щоб упевнитися, що пожежа не пошириться на нас. Запевняю, ви можете вирушати у Ялову з чистим сумлінням. Ми триматимемо вас у курсі розвитку подій щохвилини.

Маджит почув бурмотіння Іньою:

– Хотів би я знати, в якому напрямку посунуть німці.

Ех! Якби я тільки знав...

Німеччина уклала угоду з Болгарією, тому німці стали сусідами Туреччини. Інью був нажаханий, бо не знав, яким буде їхній наступний хід. Сучасне озброєння та могутня армія Гітлера були просто по той бік кордону. Він міг захотіти рушити через Туреччину на Єгипет або спрямувати військо на Кавказ. Ніхто, навіть його безпосередній штаб, не знав, яка буде наступна ціль, тому Туреччина готувалася до будь-якого варіанта. Найгіршим сценарієм було б, якби Німеччина досягла угоди з Росією. Для Туреччини це стало б катастрофою.

Маджит почекав, поки чоловіки закінчать читати звіти, а тоді повернувся до зали засідань із генеральним секретарем. І знову довгі збори з купою доповідей, які потрібно прочитати, оцінити та звести воєдино перед тим, як їх представлять Інью. Через багато годин, крокуючи самотою додому, Маджит продовжував снувати тривожні думки. Уряд платив високу ціну, щоб уникнути поширення вогню по всьому світу. А вдома уся жіноча частина мешканців хором скаржилася на високі ціни на все. Якщо держслужбовці та їхні сім'ї в Анкарі були шоковані, як же тоді почувалися бідняки Анатолії? У спробі захистити держслужбовців Туреччина продавала продукцію державного значення – текстильні вироби, взуття та цукор – за значно зниженими цінами. Ба більше, щоб запобігти розквіту «чорного ринку» та скуповуванню товарів, держава запровадила карткову систему, яка передбачала для всіх ідентифікаційні картки, рясно вкриті печатками. Попри ці запобіжні заходи, «чорний ринок» процвітав. Безпринципні люди, що ловили свій «великий шанс», ставали багатіями, продаючи товари з-під прилавка. Більшість людей були розгнівані, але здалися: вони не могли ані знайти, ані дозволити собі основні продукти харчування й мусили задовольнятися хлібом та крупами.

Президент вважав своєю головною турботою – питанням життя й смерті – запобігання втягуванню країни у війну. Підступатися до нього зі скаргами людей не мало сенсу. Для такого, як він, чоловіка,

що на собі відчув усе пекло війни, усе, окрім війни, було другорядним.

Маджит був виснажений. Майже напевне Іньоню поїде наступного дня у Ялову. Це означало, що, скоріш за все, на наступному тижні засідань допізна не буде. Він зможе приходити додому раніше, і таким чином деякий час пере почине від докорів Сабіхи.

* * *

– Піка.

– Дві трефи.

– Пас.

– Пас... Перепрошую, чотири піки.

Молоді жінки поглянули з-за карт через стіл на Сабіху. Вона зашарілася, така худесенька й ніжна у блідо-бузковому костюмі...

– Ти сьогодні дуже розсіяна, – промовила Хюмейра. – Що з тобою, люба?

– Нічого. Вчора насилу заснула. Не можу зосередитися. Може, Несрін займе моє місце?

– У жодному разі. Поп'ємо чаю. Це приведе тебе до тями. – Хюмейро, хай там як, сьогодні мушу піти до п'ятої.

– Чому?

– Мушу забрати Хюлю в Марґи, після її уроку балету.

– Хіба це не робота няньки?

– У неї інші справи.

– Заради Бога, що іще робити няньці?

– Вона хоче дещо купити перед поверненням в Англію наприкінці місяця.

– Я й не знала, Сабіхо, що вона їде. А чому?

– Що ж, Хюля піросла. Вона вже велика дівчинка. Більше немає потреби в тому, щоб біля неї метушилася нянька.

– Але я думала, що вона також навчає Хюлю англійської.

– Вона достатньо вивчила. Її батько хоче, щоб вона могла твердо стояти на ногах і стала більш незалежною.

Дами відклали свої карти і встали з-за грального столика. Сабіха попрямувала до кімнати, де подавали чай. Вона не хотіла ні чаю, ні випічки зі столу. Жінка прагнула лише вийти надвір задля ковтка свіжого повітря, але взяла чашечку і пригубила, сподіваючись уникнути подальших розпитувань. Інші жінки послідували за Сабіхою до столика з чаєм, ритмічно погойдуючись під музику, що лунала з радіоприймача. Раптом музика зтихла і почувся схвильований голос диктора:

– Пані та панове, ми перериваємо цю програму, аби надати деяку важливу інформацію, що стосується засідання держкомітету, яке відбулося сьогодні вранці й на якому був присутній прем'єр-міністр.

Дами одразу ж звернули від столиків із чаєм до приймача.

– Тсс! Тсс! Слухайте! – сказала Белкіс.

Сабіха також підійшла до приймача з чашкою та блюдцем у руці. Коли вона слухала тривожні новини, її руки тремтіли. Війська відійшли у Фракію, за лінію Чаталджи, і, очевидно, там закріпилися. Уряд наказав усім цивільним особам у Стамбулі побудувати сховища в підвалах.

Крім того, тих, хто мав будинки в Анатолії, заохочували безкоштовним перевезенням, і кожна сім'я могла взяти із собою до п'ятдесяти кілограмів багажу.

– Боже мій, яка сумна новина! Заради Бога, Хюмейро, вимкни радіо, – сказала Несрін.

– Ні, будь ласка, не треба. Можливо, будуть новини про Францію, – попросила Сабіха. – Хочу знати, що...

– І що нам до Франції? Кому яке до неї діло? – перервала її Несрін.

Сабіха засмучено глянула на неї й відставила чашечку і блюдо на стіл.

– Пригощайся фруктовим пирогом. Ти таке любиш, – запропонувала Хюмейра.

Сабіха відхилила її пропозицію, сказавши:

– Схоже, минулого тижня на верхогонах я підхопила простуду. Мене трохи нудить, люба. Зовсім немає апетиту.

– Ви чули, що евакуюють Едірне? – продовжувала Белькіс. – Іншими словами, війна на порозі!

– Мій чоловік стане просто нестерпним, – відверто сказала Неджла. – Останнім часом він навіть «так» чи «ні» рідко каже. Можна лише уявити, яким він стане, якщо ми будемо втягнуті у війну.

Сабіха почувалася цілковито розчавленою. Поки подруги були зайняті розмовою, чаєм та пирогом, вона вибачилася перед Хюмейрою і швидко покинула будинок.

П'яний запах бузку та гліцинії заповнив Анкару. Пишні кетяги гліцинії спадали стінами саду, звисаючи, наче грона винограду, ще підсилюючи її похмурий настрій. Її блідо-бузковий костюм був єдиною річчю, що гармоніювала з оточенням. Тисяча й одна думка промчали в голові Сабіхи, коли вона поверталася додому в Каваклідер. Зіштовхнулася зі старим чоловіком, а вибачаючись перед ним, наткнулася на камінь і ледь не впала. Сабіха була дуже нещаслива. Вона була нездатна приділити хоч якусь увагу доньці або чоловіку, і все почало летіти шкереберть. Сабіха поступово віддалялася від людей, що її оточували. Ще від початку донька стала для неї розчаруванням, позаяк вона очікувала сина; чоловіка цікавила лише робота, батьки постійно хворіли, а в неї ставало все менше і менше спільного з подругами. Вона начебто втікала від самого життя.

Маджит був настільки зайнятий, що, здавалося – принаймні їй, – не помічав зміни в дружині. Тому їй було легше триматися осторонь. Щодо подруг, останнім часом жінка почала вигадувати різні відмовки, аби не відвідувати їхні посиденьки. Сьогодні нянька не збиралася за покупками, а їй не треба було забирати Хюлю з балетної школи мадам Марґі. Правдою було лише те, що няня справді поверталася до Англії. Маджиту це подобалося. Він вважав, що Хюля більше не потребувала няньки, адже вона збиралася до

школи, і що Сабіха могла б сама дбати про доньку, присвячуючи їй більше часу.

Сабіха усвідомлювала, що вже деякий час не контролює свого життя. Та клята війна руйнувала його. І ця війна точилася навіть не в її власній країні. У крамницях нічого не знайти, люди не мали змоги подорожувати, війна була єдиною темою для розмов. Маджит був неначе військовополонений, здавалося, він сам став солдатом! Вони були такою щасливою парою, колись їм було так весело разом – перед тим, як її сестра поїхала, ще до війни. Сабіха сумувала за тими давно минулими днями. З іншого боку, вона не могла не дякувати своїй щасливій зірці щоразу, коли читала газети чи слухала радіо. Принаймні в Анкарі їхнє життя було в безпеці. Жоден жандарм чи солдат не грюкав у їхні двері на світанку. Довкола не тинялися люди із жовтими значками на грудях, мов тавровані осли. Тавровані осли! Чиї ж то були слова? Неджла була єдиною, хто дозволяв собі такі грубі зауваження. Раптом Сабіха пригадала, як два тижні тому під час партії в бридж Неджла безпардонно заявила:

– Бідних євреїв змусили носити жовті значки на одязі, ніби вони – тавровані осли!

– Що це ти таке кажеш? – скрикнула Сабіха. – Як можна порівняти людей з ослами? І ти ще називаєш себе дружиною дипломата? Та ти хоч чула себе?

Неджла, стримуючи сльози, запитала своїх друзів:

– Що на неї напало? Чому вона так на мене кричить?

– Ця війна усіх нас дістала, дівчата, – сказала господиня дому, намагаючись залагодити ситуацію. – Останнім часом найменша іскра спричиняє вибух. Що ж, повертаємося до гри. Чия була черга?

Тепер Сабіха почувалася ніяково, пригадуючи той сплеск емоцій. Вона, напевне, була у поганому настрої. І таким він ставав щодня, коли вона читала новини в газетах. Погроми нацистів у Європі... Потоки біженців... Франція... Ох! Сабіха простягла руку, щоб доторкнутися до одного із суцвіть гліцинії на стіні, та коли саме збиралася зірвати його, відсмикнула руку. Не могла змусити себе

зірвати квітку. Раптом, повертаючи на свою вулицю, відчула клубок у горлі, обличчям потекли сльози. Уже споночило, вона глибоко вдихнула повітря. Сумний день перейде в ще одну ніч...

Маджит, мабуть, прийде додому пізно. Хюля знову заводитиме свої безкінечні «коли», «чому» та «де» впродовж усієї вечері. Нянька сидітиме за столом навпроти неї й, поза сумнівом, говоритиме про війну. Анкара, з якою було пов'язано стільки щасливих спогадів, тепер втілювала лише сум. Не просто сум, а й одноманітність, безрадісність.

* * *

Маджит відчинив вхідні двері якомога тихіше – він не хотів турбувати дружину, поки та спала. Навшпиньки зайшов у спальню й у блідо-рожевому світлі нічника побачив, що Сабіха не спить. Вона лежала, розкинувши волосся на подушці, й дивилася на чоловіка запухлими червоними очима.

– Щось сталося? Чому ти плакала? – запитав Маджит.

Сабіха, випроставшись, сіла на ліжку:

– Я на межі. Цей лист принесли з вечірньою поштою. Листоноша залишив його на килимку біля дверей. Я знайшла його, коли виносила сміття. Ось, прочитай.

– Від кого це? Від твоєї мами? Твій батько знову хворий?

– Маджите, він не зі Стамбула. Лист від Сельви.

– Справді?

– Маджите, мені страшно. Треба щось робити. Ми мусимо привезти її сюди. Так не може продовжуватися. Рано чи пізно моя мати дізнається, що відбувається у Франції, і, присягаюся, це доведе її до серцевого нападу.

Маджит узяв листа і спробував прочитати його при тьмяному світлі.

– Сельва ніколи не погодиться приїхати сюди, залишивши Рафо там, – сказав він. – Рафо ж ніколи не погодиться повернутися.

– Але так не може тривати. Сельва повинна подумати про нашу матір. Я попросила телефонну станцію з'єднати мене з нею. Бозна-скільки часу це триватиме. Може, до ранку чи до завтра...

– Сабіхо, щ-що ти зробила? Скільки разів я говорив тобі не телефонувати Сельві з будинку?

– Ну, я ж напевне не мала йти до когось додому о цій порі. Я мушу поговорити з сестрою; я мушу переконати її, поки ще не пізно.

– Я змушений скасувати дзвінок, – сказав Маджит, поспішаючи до телефону.

– Як ти можеш? Вона – моя сестра. Ти що, не розумієш?

Маджит повернувся до кімнати.

– Сабіхо, я працюю у міністерстві зовнішніх справ. Німці на порозі, війна на порозі, а ти замовляєш дзвінок до єврея у Францію. Ти шукаєш проблем!

– Я донесхочу сита твоїм міністерством закордонних справ. З мене досить. Я постійно уявляю, що за мною стежать шпигуни.

– Уже от-от шкільні канікули. Тоді ви з Хюлею зможете поїхати до твоїх батьків у Стамбул. Цікаво мені знати, чи твій батько з таким самим розумінням, як я, поставиться до питання про твою сестру.

Сабіха почула, як чоловік рушив у кінець коридору, набрав оператора, скасував дзвінок, а тоді пішов у вітальню. Сабіха знову заплакала, тихо-тихо.

Маджит вийшов на балкон. Він запалив сигарету і вдивлявся у далекий опівнічний блакитний горизонт. Маджита тішили прохолодні ночі Анкари, та сьогодні йому вперше було холодно й незатишно. Він намагався зігрітися, потираючи долонями плечі. Та не лише погода змусила його мерзнути. Вони жили у дні, настільки небезпечні (для тих, хто розумів, що відбувається), що волосся ставало дибки. Ні чоловік на балконі, ні його примхлива дружина, що схлипувала у спальні, не усвідомлювали, наскільки близькі вони до краху. Вони просто вмикали радіо, слухали новини, а тоді

скаржилися на «чорний ринок» і те, яке все дороге, а тоді закутувалися у ковдру й поринали в сон. Вони нічого не знали. Ніхто не уявляв масштабів катастрофи, з якою зіткнулася б Туреччина, якби якась зі сторін втягнула її у війну. Та й звідки кому знати, по якому лезу ножа ступав Іньоню та його соратники. Уряд докладав усіх зусиль, щоб не потривожити громадськість і не спричинити паніки. Маджит замислився, що краще: оприлюднити правду, щоб усі могли діяти, виходячи з реальних обставин, чи взяти на себе роль батька-покровителя, який захищає дітей від поганих новин?

Не так давно, власне, кілька місяців тому, країну по суті було втягнуто у вир війни. Війна... Тоді було ще гірше, ніж зараз, то була клоака, гідка клоака! Маджит люто відкинув недопалок. Той упав десь у непроглядній пітьмі, навіть не блиснувши. Чоловік пригадав історії, які його батько, герой війни, розповідав про таку темряву й вогники сигарет уночі – один, два, три вогники, п'ять, десять, – тіла без рук і ніг, без голів. Жалюгідні голодні люди, вкриті вошами, як і поранені кістляві тварини. Голод, покинуті діти. Жінки, які втратили людяність; чоловіки, в яких не було ні грошей, ні дому, ні надії. Він невиразно пам'ятав, як його батько у такому стані з'явився біля садової хвіртки: шкіра та кістки, вкриті вошами, а форма – саме дрантя. Хитаючись, він підійшов до краю басейну й упав. Цей спогад врізався у пам'ять Маджита, та він не був певний, чи справді був свідком цього епізоду, чи йому розповіли про це пізніше. А от що він добре пам'ятав – те, що садівник не впізнав свого господаря і подумав, що то жебрак. Лише через деякий час вони зрозуміли, хто перед ними. Високий, сильний, комунікабельний Рухі нагадував труп, бездиханний скелет, що волочив одну ногу, без звичного блиску очей. Війна така! Маджит був переконаний, що перемогу треба здобувати за столом переговорів, а не на полі бою. Він працював не покладаючи рук, щоб урятувати людей своєї нації від цієї жахливої долі, та як це пояснити дружині, що ридма ридає?

Опустившись у солом'яне крісло і поринувши у спогади, він раптом усвідомив, що звук до прохолоди на балконі. Маджит зробив

великий внесок у підписання угоди з Англією та Францією у 1939 році. Згідно з цією угодою, французи та британці зобов'язувались забезпечувати життєво необхідні потреби турецької армії. Натомість упродовж усієї війни Туреччина мала продавати хром, який вона виробляла, у Францію. Міністр закордонних справ Туреччини їздив у Францію з Маджитом, щоб підписати цю угоду. Вони вирушили у Париж із великими надіями, та, на жаль, кінцевий результат не виправдав їхніх сподівань. Франція відчайдушно потребувала грошей, які могла б заробити, продаючи турецький хром, та, попри готовність Менеменджіоглу постачати хром упродовж усієї війни, підписала угоду лише на два роки.

Тоді Британія різко скоротила кількість зброї, танків і зенітних артилерійських установок, які збиралася постачати в Туреччину.

Турецька армія потребувала 11 мільйонів куль та 6500 кулеметів. Британці ж були готові надати лише два мільйони куль і 200 кулеметів. З такими мізерними поставками як узагалі можна було очікувати, що Туреччина зупинятиме німців на Балканах? Можна було зрозуміти людей, що борються голіруч, щоб урятувати власну країну, але боротися за Британію, яка підбурювала арабів проти турків у Першій світовій війні, коли вони накинули оком на Мосул та Кіркук, – це було вже занадто. Водночас інші європейські країни з власних причин підтримували різноманітні племена Середнього Сходу, які прагнули незалежності.

Якби це залежало від Маджита, він би й пальцем не ворухнув заради будь-якої зі сторін. Нехай ті європейці поперегризають одне одному горлянки. Хіба не достатньо того, що вони втягували одне одного у цю війну? Маджит не сумнівався, що якби з якоїсь причини Туреччина усе-таки була змушена вступити у війну, вона б сповна заплатила за амбіції великих держав.

У вагоні-ресторані потяга, повертаючись додому з Парижа, Маджит дізнався, що міністр закордонних справ стурбований іще однією річчю. Він звернувся до делегації: «Панове, наскільки я розумію, англійцям не вистачає зброї, а у французів її зовсім немає.

Вони нездатні постачати товари не через погані наміри. Це просто неможливо. Я остаточно усвідомив це під час наших перемовин у Парижі. У моїй голові зараз багато різних запитань. І я маю сумніви щодо їхньої поступової перемоги. Я замислився: а якщо ми поставили не на того коня, підписуючи всі ті угоди, які роблять нас їхніми союзниками?» Після року нескінченних дискусій: хто ж виграє війну і яку сторону варто підтримати Туреччині? – було вирішено, що Туреччині слід узяти сторону Франції та Британії. Тепер, у Парижі, вони дізналися про брак зброї у Франції. Поступово вони почали усвідомлювати, що, мабуть, обрали не того партнера. Хоча вони й не поверталися в Анкару з порожніми руками, та були дуже розчаровані, що здійснилася лиш незначна частка їхніх сподівань.

Наприкінці перемовин, у їхній останній вечір у Парижі, Маджит зміг дотримати обіцянки, даної Сабісі, – побачитися із Сельвою. Він сказав товаришам, що мусить провідати родича, який живе у Парижі, а вони були достатньо делікатні, щоб не розпитувати.

Маджит вирішив зустрітися із Сельвою у «Кафе де Флор», бо воно було приховане від людських очей. Своячка прибула з повними руками подарунків для своїх матері, сестри та небоги. Вона міцно обняла Маджита і розцілувала його в обидві щоки. Було очевидно, що дівчина дуже рада зустріти когось із дому. Вона детально розпитувала про кожного. Чи Сабіха і досі підв'язує волосся Хюлі величезними атласними стрічками? Чи вони й далі запрошують тих самих старих друзів на звані вечори по п'ятницях? Хто партнер Сабіхи у бриджі? А мати згортає альтанку наприкінці сезону чи коли стає прохолодніше? Вона розпитувала навіть про свого батька, який так у ній розчарувався.

Маджит поглянув на всі ті подарунки, які його своячка поскладала на крісло. Зніяковіло промовив:

– Я справді не можу взяти все це із собою, Сельво.

У мене лише невелика валіза.

– Будь ласка, Маджите, не відмовляй мені у задоволенні передати дещо своїй сім'ї! Може, я не матиму іншої можливості. Я можу

вискочити і купити невеличку сумку в «Лафает».

– Ні, заради Бога, ні! Що подумують мої колеги? Ми тут у службових справах. Вони скажуть, що я накупив стільки усього для себе та своєї сім'ї, що мені доведеться купити додаткову валізу, аби провезти все це.

– Візьми принаймні парфуми з лавандою, які я купила мамі та сестрі. А ще кілька шоколадок для Хюлі...

– Не треба було завдавати собі стільки клопоту. Ти, мабуть, витратила стільки грошей. Так незручно...

Після обміну новинами розмова завмерла. Лише тоді Маджит помітив темні кола під очима Сельви. У променях вечірнього сонця він раптом побачив, який у неї блідий та виснажений вигляд. На ній був знайомий Маджитові зелений плащик, і це означало, що тут, у Парижі, вона не може дозволити собі купити новий. А це була дочка Фазіля Решата-паші, яка народилась у багатій сім'ї! От що робить кохання! Маджит замислився, чи Сабіха наважилась би вчинити так само, якби її батьки не прийняли його. Не був певний, чи хоче він дізнатися відповідь. Мабуть, Сабіха не погодилася б сьорбнути горя заради кохання. Чи вийшла б вона за нього, якби він був іншого віросповідання чи, скажімо, був би вірменином? Ні! Ніколи в світі.

Безумовно, його походження з давньої шанованої стамбульської родини, добра освіта та кар'єра значно вплинули на її вибір. Та чому він має через це почуватися розчарованим? Хіба ж він не обирав так само? Хіба Сабіха не була вродливою, розумною, освіченою, добре вихованою дівчиною з поважної сім'ї, й до того ж урівноваженою? Він пригадав розумні поради, які Сабіха давала своїй сестрі у ті дні, коли Сельва була по вуха закохана. Це не надто впливало на дівчину, але ж не в цьому суть.

– Кохання наче полум'я, поступово воно вигорає, – казала Сабіха сестрі. – Що ти тоді робитимеш? Коли ти нарешті отямишся, якщо покаєшся і захочеш розлучитися з Рафо, це буде не так само, як розлучитися з кимось іншим. Ніхто не захоче одружитися з тобою після цього. Присягаюся, в результаті ти залишишся старою дівкою.

– Тому що я вважатимусь покинутою чоловіком-євреєм, так? Чого ти хвилюєшся, люба сестро? Я впевнена, що навіть коли полум'я згасне, як ти кажеш, наша дружба це переживе. Ми будемо коханцями і найкращими друзями.

– А якщо, Боже борони, з Рафо щось трапиться? Ти повернешся додому як єврейська пані Альфандарі?

– Цього я напевне не робитиму. Я не повернуся до будинку нашого батька, який відвернувся від мене лише через те, що я закохалася у немусульманина. Хтозна, може, тоді у мене будуть власні діти чи навіть онуки.

Коли Сабіха зрозуміла, що ця розмова із Сельвою ні до чого не приведе, вона спробувала поговорити з батьком.

– Часи змінилися, батьку. Такі відмінності більше не мають значення. Будь ласка, не робіть нічого, про що ви пізніше пошкодуєте. Благаю вас, батьку, будьте розумні! Погляньте на невістку Самі-паші: вона ж грекиня, правда? А дружина Веджді – німкеня. І що скажете про них? До того ж ви навчалися у Європі. Ви повинні мати більш прогресивні погляди.

– Якщо вона одружиться з тим чоловіком, вона мені більше не дочка. Хай забуде, що взагалі була моєю дочкою.

– Але, батьку, як вона зможе забути, що вона ваша донька?

Фазіль-паша дивився вдалечінь крізь вікно:

– Ти маєш на увазі «була».

Через цю жахливу ситуацію усе в сім'ї пішло шкереберть, і це тривало не просто кілька днів, тижнів, місяців, а роками. Безуспішна спроба Фазіля-паші застрелитися не зупинила Сельву. Дівчина просто дочекалася, поки він оклигає, а тоді повернулася до коханого. Тоді настала черга матері спричинити безлад. Вона злягла, серйозно хвора, і потребувала постійної турботи та уваги. Фазіль-паша відмовлявся виходити з дому. Сім'ї було настільки соромно, що вони не могли дивитися друзям у вічі. Той випадок не пішов сім'ї на користь, але принаймні тепер вони знали, хто їхні справжні друзі. Тепер навіть ті, кого вони колись вважали близькими,

перешіптувалися за їхніми спинами, звинувачуючи в усьому Фазіляпашу, бо той навчав своїх дочок у християнських школах, як, власне, і багато хто з них.

Сабіха та Сельва, як і більшість дітей їхніх друзів, здобули початкову освіту в американській школі у Гедікпаша, тоді середню освіту у французькій школі й зрештою навчалися в американському коледжі. Обидві сестри вирости, вільно говорячи англійською та французькою мовами.

Маджит пригадав, наскільки це вразило його багато років тому, коли він уперше побачив свою наречену, що читала вірші Бодлера та Байрона. Навіть його мати, упокій, Господи, її душу, була вражена.

– Саме така дружина й потрібна дипломату, – прокоментувала вона.

Голос Сельви витяг його із задуми і повернув до реальності.

– То тепер Туреччину втягнуто у війну?

– Ні, ні.

– Ти впевнений?

– Ми докладаємо усіх зусиль, щоб цього не сталося. Сельво, ми, безумовно, не можемо дозволити собі ще одну війну.

– Маджите... Мені треба дещо запитати.

– Будь ласка.

– Мій батько... Він... Він колись пробачить мені?

– Щиро кажучи, я не знаю, Сельво. Ми з твоєю сестрою закрили цю тему. Ми більше не говоримо про це.

– Справді?

– Так. Що ще тут сказати?

– Ти справді так гадаєш, Маджите?

Він сьорбнув кави, перш ніж відповісти.

– Не має значення, що я думаю. Ти зробила те, що хотіла. Хіба ти принаймні не щаслива? Це було варто того хаосу, який ти спричинила?

– Мушу сказати, мене обурило твоє ставлення. Ти говориш так, наче ніколи не зустрічався з Рафо.

– Не розумію, чому тебе обурює те, що я кажу правду. Ти просто відмовлялася дослухатися до будь-кого. Ішла напролом, спалила за собою мости. Ти завдала болю своєму батькові, матері та Сабісі. Я просто сподіваюся, що це того вартувало. Ми всі сподіваємося, що ти не пошкодуєш.

– Я дуже сильно кохаю Рафо, Маджите. Я не шкодую, та я дуже нещасна...

Сльози ринули по її обличчю. Маджит узяв її тремтячі руки у свої.

– Годі, Сельво, ти не мала б бути нещасною, якщо так сильно кохаєш його. Подумай про те, що ви пережили, аби бути разом. Ти дуже сильна людина, ти завжди знала, чого хочеш, і мала відвагу стояти на своєму. Я впевнений, що твій батько теж це розуміє. Можливо, він ще не пробачив тобі, але я впевнений, що глибоко в душі він і досі сильно тебе любить.

– Я сумую за всіма... Дуже-дуже.

– Час зцілює. Зачекай іще трохи.

– Якби-то знати, скільки ще, – схвильовано промовила Сельва.

«Чи був той час?» – подумав Маджит. Час був надзвичайно цінний цими днями, особливо в останні кілька місяців – на вагу золота. Хіба не за часом приїхала у Париж турецька делегація? Президент Іньоню потребував часу більше, ніж будь-чого іншого, – часу подумати, часу відволіктися, часу уникнути війни. Власне, Іньоню постійно відповідав на запитання, що стосувалися війни, словами: «Час покаже».

Тепер Маджит дав таку саму відповідь своїй своячці:

– Я не знаю, Сельво. Час покаже.

Упіймав себе на тому, що тепер використовує дипломатичну тактику в особистому житті. Він завжди вважав, що речі можуть змінитися, не встигнеш й оком зморгнути, і результати можуть бути непередбачувані. Але за нинішніх обставин Європа не могла втішати себе передбаченнями чи надіями.

Прощаючись із Сельвою, Маджит міцно стиснув її руки і зазирнув їй у вічі.

– Усе може змінитися, Сельво, і то досить швидко. Якби щось трапилося, щось, що може загрожувати твоєму життю, негайно повертайся додому.

– Маджите, я не повернуся без Рафо.

– Гадаю, ти мусиш. Він – чоловік і може сам про себе подбати.

– Ми присягнулися, що будемо разом усе життя. Він не захоче повертатися. Знаєш, через скільки всього він пройшов? Через усі ці образи... А я просто не зможу покинути його.

– Добре подумай. Життя лише одне. І тільки ми відповідальні за нього.

– Маджите, спробуй зрозуміти. Я відповідальна не лише за власне життя.

– Саме так. Та на морі жінки й діти покидають корабель першими.

– Ти не розумієш. Зараз я говорю не про Рафо.

Маджит, який уже піднявся, щоб іти, знову сів:

– Ні! Ти ж не...

– Саме так.

– Коли?

– На початку наступного року.

– Чому ти не сказала мені раніше?

– Я сподівалася, що ти помітиш.

Краще роздивившись її, Маджит і справді побачив, що її талія покруглішала, а груди стали повніші, ніж він пам'ятав. З іншого боку, її обличчя змарніло. Він подумав, що вона, мабуть, божевільна, якщо завагітніла під час війни. Досить неохоче Маджит привітав її.

– Хочеш, щоб я розповів Сабісі? – запитав він.

– Я вже написала їй, та, мабуть, вона ще не отримала мого листа. Якщо ти повертаєшся завтра, можеш розповісти їй новину. Та я б хотіла, щоб спершу вона почула це від мене.

– Звісно.

– Також я написала матері.

– Добре все обдумай, Сельво. Тепер у тебе є ще одна причина повернутися до Стамбула.

– Я не роститиму дитину без батька. Не хвилюйся, Маджите. Рафо теж переконаний, що залишатися тут небезпечно. Він розглядає кілька можливостей роботи за межами Парижа, десь у сільській місцевості. Ми можемо переїхати з міста через місяць.

Рафо та Сельва змогли покинути Париж і переїхати до Марселя, та що з того? Тінь нацизму нависала і над цим містом. Щоб урятувати південну частину країни від вторгнення, новостворений уряд маршала Петена пожертвував французькими євреями, задовольнивши вимоги Гітлера. Поступово французькі євреї, які думали, що зможуть залишатися непоміченими, живучи на віддалених територіях, почали усвідомлювати, що вони помилялися. Німці проникали всюди, наче дим. Від них було неможливо втекти.

Рафо почав працювати у Марселі разом зі своїм другом, аптекарем. Мати Сельви продала на аукціоні діамантову обручку і спромоглася відіслати гроші своїй молодшій доньці, не поставивши до відома чоловіка. Рафо вклав гроші у партнерство з другом-аптекарем. Він жив із Сельвою в мансардному приміщенні навпроти аптеки. Сельва давала уроки англійської мови та фортепіано трьом дівчатам, що жили по сусідству. У них з'явилося кілька друзів, та найкращою подругою Сельви й досі була сестра. Вона писала Сабісі щодня, детально описуючи їхнє життя. Її вагітність проходила добре. Жодних ранішніх недомагань. Фінансових проблем не було, та вони ледве зводили кінці з кінцями. Їхнім єдиним предметом розкоші був телефон, який вони встановили, щоб сестри могли підтримувати зв'язок. Попри все це, Рафо та Сельва чудово розуміли, що довкола них змикається кільце. Сельва навіть чула жахливі розповіді про чоловіків, яких поліція зупиняла і, щоб перевірити, чи вони обрізані, просила спустити штани. На щастя, Рафо не піддавали такому приниженню. Усі їхні друзі гадали, що вони турки, оскільки вони завжди розмовляли одне з одним турецькою. А в березні Сельва навіть постила під час рамадану і старалася робити це так, аби всі знали, що вона постує. Та, попри всі їхні зусилля, вона боялася, що рано чи пізно правда впливе.

* * *

Маджит знав, що його дружина весь час хвилюється за свою сестру, але тут він нічого не міг удіяти. Останнім часом особисті драми були краплею в океані порівняно з тими, з якими зіткнулася нація. Докуривши другу сигарету, рушив до дверей. Він увесь аж трусився, коли піді йшов до спальні. Чоловік зупинився перед дверима і почув важке дихання дружини; Сабіха уже заснула. Прокрався у спальню і роздягнувся, намагаючись не турбувати її. Тоді ліг у теплу постіль, але заснути не міг. Він крутився й вертівся, поки не почув телефонний дзвінок.

«Боже! – подумав. – Вони, напевне, забули скасувати замовлення».

Він швидко вислизнув із ліжка і, навіть не зупиняючись, щоб узяти хатні капці, помчав у коридор, взяв слухавку і майже беззвучно відповів:

– Алло.

– Пробачте, сер. Я знав, що, мабуть, розбуджу вас, але...

– Алло... Алло... Хто це?

– Це я... Тарік. Тарік Аріджа.

– А, Тарік, – Маджит глибоко вдихнув. – Що трапилося?

– Даруйте, що дзвоню в таку пізню годину. Сподіваюся, я не розбудив решту сім'ї.

– Кажіть уже, у чому справа!

– Боюся, новини погані. Я черговий в офісі, і... е-е... півгодини тому німці атакували Родос.

Маджит опустився в крісло.

– Це неможливо, – пробурмотів він.

– Мені шкода. Генеральний секретар, міністр і начальник штабу зустрічаються хвилин через двадцять. Президента проінформовано.

– Розумію, – сказав Маджит. – Я вже їду. Дякую.

Він знову прокрався до спальні. Сабіха й досі міцно спала. Він увійшов до кімнати, вбрався у той самий одяг, який лише недавно зняв.

Коли Сабіха почула, як чоловік зачинив двері, вона сіла у ліжку й так сиділа у темряві якийсь час. Тоді увімкнула лампу на тумбочці. Сльози котилися її обличчям і скапували на рожеву нічну сорочку.

Вона склала руки в молитві:

– Господи, благаю, оберігай мою любу Сельву! Врятуй мою сестру із цього пекла. Боже, благаю тебе!

Вона затулила руками обличчя і затрусила з відчаю.

– Пробач мені, сестричко, – прошепотіла вона. – Пробач мені, Сельво.

Стамбул, 1933

Сельва сушила своє довге світле волосся на сонці, розчісуючи його гребінцем зі слонової кістки, й водночас струшувала ним, розприскуючи міріади крихітних краплинок, які нагадували кришталеві кульки. Сабіха подивилася на неї із заздрістю й буркнула:

- Не суши тут волосся, ти заплямуєш моє плаття.
- Жартуєш? Хіба ж де чувано, щоб вода залишала плями?
- Запевняю тебе, на шовку плями від води залишаються.

Сельва відійшла од вікна, схрестивши ноги, сіла на своє ліжко і продовжила сушити волосся.

- Знаєш, а ти можеш узяти мене із собою!
- Але я не хочу.
- Чому?
- Тому що ти занадто молода, ось чому. Можливо, наступного року.
- Але ж я вища за тебе.

Сабіха люто зиркнула на сестру. Хотіла відповісти, але на якусь мить прикусила язик.

Знаючи, як пишається Сельва своїм довгим волоссям, вона не могла втриматися, щоб не сказати:

- Знаєш, гадаю, саме час тобі постригти волосся. Скоро ти долівку ним підмітатимеш.

- Батько не дозволяє мені обрізати його.
- Брешеш. Ти просто не хочеш, от і все.
- Може, й так...

– Сельво, це так по-старосвітському... Воно тобі майже до кісточок! Його важко й помити, і висушити. Уже стільки років ти носиш той величезний вузол на маківці. Два заплетені пасма волосся, зв'язані зверху в гульку. Заради Бога, ти ще від цього не втомилася?

– Ні.

– Що ж, я не проти, та якщо збираєшся ходити зі мною в гості на чай, мусиш вигадати щось інше зі своїм волоссям. Ти не ходитимеш поруч зі мною, мов королева Вікторія. Сподіваюся, ти це розумієш.

– Так, Сабіхо.

Відповідь сестри її не здивувала. Дівчина належала до людей, які ніколи нікому не суперечили, але завжди якось знаходили власний шлях. З нею було неможливо сперечатися, тому Сабіха змінила тему. Приміряючи намиста перед дзеркалом, вона запитала сестру:

– Як гадаєш, яке вибрати?

– Оте! – запропонувала Сельва.

– Ні, я вважаю, оце краще пасуватиме. Будь ласка, допоможи з пряжкою.

Вона підняла волосся й опустила на коліна перед сестрою, щоб та застебнула намисто.

Сельві сподобався вибір сестри.

– Ти мала рацію, воно прекрасне. Ти будеш найвродливішою дівчиною на вечірці.

Сабіха глянула у дзеркало; три низки перлів чудово доповнювали її світло-зелене шовкове плаття. «Дуже елегантно», – подумала вона. Дівчина торкнулася свого волосся і заправила пасма з боків за вуха. Вигляд у неї був таки чудовий. Вона всміхнулася своєму відображенню у дзеркалі.

Саме тоді її мати відчинила двері в спальню:

– Твої подруги вже тут, люба. Поспіши, та, заради Бога, не затримуйся допізна. Ти повинна повернутися раніше, ніж батько, інакше матимеш неприємності!

Сабіха послала сестрі повітряний поцілунок і слідом за матір'ю вийшла з кімнати. За кілька хвилин вона поспішно повернулася, обійняла Сельву і сказала: «Обіцяю, наступного разу я візьму тебе із собою», – і знову швидко вибігла.

Сельва послухала, як їхні кроки віддалялися коридором, піднялася з ліжка, заплела волосся й рушила до дзеркала, заколюючи зачіску

шпильками.

– Я ніколи не пробачу тобі, Господи, ні, ні, ніколи. Я ніколи не пробачу тобі, лорде Сеймуре. Я довіряла тобі усім серцем. А тепер можеш іти, – сказала вона, вказуючи на двері. Почувши голос доньки, мати повернулася до спальні й запитала:

– Дитинко моя, що це ти робиш?

– О мамо! Я не чула, як ви увійшли, – сказала вона, розсміявшись. – Розучую п'єсу, яку ми ставитимемо наприкінці семестру. Я граю Єлизавету Першу...

– А хто король?

– Мамо, в ній немає короля. Коли помер Генріх Восьмий, там така катавасія зчинилася... П'єса про суперництво між двома жінками, які боролися за англійський трон. Муалла грає Марію Стюарт, а Рафо – лорда Сеймура. Звісно, є й інші ролі: священники, лорди і тому подібне. Будь ласка, мамо, можна я запрошу акторів на чай на наступному тижні? Будь ласка, не відмовляйте!

– Запросиш лише дівчат.

– Мамо, ну справді, як ми репетируватимемо тільки з дівчатами? Хто гратиме чоловічі ролі?

– Боже, а що мені робити з твоїм батьком? Ти знаєш, що він про все це думає. Знаєш, через що я пройшла, аби вмовити його відпустити тебе на вечірки.

– Про що ви? Ви ніколи не відпускаєте мене на вечірки.

– Але, люба, тобі ще навіть вісімнадцяти не виповнилося.

– Не хвилюйтеся, мамо, я не захочу ходити по вечірках, коли мені буде вісімнадцять. Я кажу так, щоб подразнити сестру.

– І чому це ти не захочеш іти?

– Гадаєте, я не знаю, чому дівчата ходять на вечірки? Тому що хочуть знайти собі чоловіка!

– І з чого ти це взяла?

– Чула, як Сабіха розмовляла про це з подругами. Схоже, усі вони прагнуть того самого, в усіх одне в голові.

– І що тут такого, можна поцікавитися? Ясна річ, на такі вечірки запрошують гарних, добре освічених юнаків. Усі вони володіють кількома мовами і поводяться бездоганно. Крім того, ці вечірки завжди відбуваються у будинках, де за всім, що відбувається, приглядають старші.

– Знаю, і саме це мене дратує. Матері організовують ці вечірки, аби обрати підходящих чоловіків для своїх доньок.

– Ну і що тут такого? Що поганого, коли мати хоче, аби у її доньки був вигідний шлюб?

– Що ж, отакого я точно не хочу!

– Тоді все гаразд, як на мене. Ми з батьком тобі не допомагатимемо. Можеш покласти на старосвітський метод, як і я колись. Побачимо, як ти відреагуєш, коли у наші двері постукає сваха.

– Боже збав, я взагалі не те мала на увазі.

– Авжеж, я й не уявляю, що ти цьому зраділа б.

– Ніколи! Я краще помру.

– Я так не думаю, але... Але чого ж ти сердишся?

– Я й сама не знаю. Просто дивно, що пристойних юнаків і милих дівчат зганяють до купи, аби вони... Ой... Здаюся... Не можу пояснити.

– Можливо, ти зможеш пояснити, як саме ти шукатимеш підходящого юнака, що стане твоїм чоловіком? Їх часом не на базарі знаходять?

– Єдине знаю напевне – я сама знайду собі чоловіка. Не хочу шукати когось на конкурсі, організованому зацікавленими матінками.

– Просто чудово! Ти говориш як дитина, якою, власне, і є. Що хтось у твоєму віці може знати про вибір чоловіка? Досить про це, краще продовжуй вчити свою роль.

Щойно мати вийшла з кімнати, Сельва покликала її: – Мамо, зачекайте! То що з репетицією на наступному тижні? Дозвольте мені запросити принаймні одного хлопця, лише того, у якого головна роль.

– І що це за зірка?

– Рафо. Рафаель Альфандарі.

– Альфандарі? Син відомого лікаря?

– Онук.

– Ну що я можу сказати? Гадаю, можна. Упевнена, твій батько знає його сім'ю. Мабуть, він не заперечуватиме.

Леман-ханім вийшла з кімнати, а Сельва продовжила практикуватися перед дзеркалом.

Пізніше того вечора, коли Сельва вчилася, до її кімнати поспіхом забігла мати:

– Вже пів на шосту, а твоя сестра досі не повернулася.

– Не може бути так пізно. Я ще не чула дзвону годинника.

Щойно вона це сказала, як із годинника в коридорі полинуло кування зозулі, як це відбувалося кожних півгодини.

– Ну от, – сказала Леман-ханім.

– Не панікуйте, мамо, вона може повернутися будь-якої миті.

– Я просто сподіваюся, що вона встигне прийти раніше, ніж батько.

Сельва підійшла до вікна і визирнула:

– Ось і вона, саме іде.

Мати й дочка втислися в еркер і побачили Сабіху, що бігла до будинку. Її плащ та сукня розвівалися на вітрі.

– Стривай, не біжи, ще спіткнешся й упадеш, – кричала мати, начебто Сабіха могла її чути.

Кальфа, служник, відчинив двері ще до того, як Сельва встигла спуститися сходами. Сабіха сяяла. В очах спалахували іскорки, а обличчя заливав рум'янець.

Леман-ханім покликала доньку через перила:

– І як усе пройшло? Було весело? Були цікаві люди?

– Мама хоче знати, чи були якісь підхожі юнаки.

Леман-ханім розсердило зауваження дочки.

– Сельво, досить! Ти вже сказала, що хотіла, і починаєш набридати.

Дівчина зрозуміла, що передала куті меду.

– Пробачте, мамо.

Сабіха віддала плаща Кальфі й поспішила просто до своєї кімнати. Вона впала на ліжку, склала руки під підборіддям і замріяними очима вдивлялася у щось невидиме.

Мати зайшла до кімнати слідом за нею.

– Боже, ти ж зіпсуєш своє вихідне плаття! Не слід лежати у цій милій шовковій сукні. Ну ж бо, не змушуй нас угадувати. Хто там був? Як усе минуло?

– Ой, мамо, все було чудово. Там був юнак, що зветься Маджит. Кажуть, він – небіж Неджмійо-ханім. Навчався у Парижі й працює у міністерстві закордонних справ.

Він чудовий, тобто надзвичайно вродливий.

– І?

– Ну, важко сказати... Він танцював із Неджлою, та більшість часу провів за розмовами зі мною. Здається, він дуже зацікавився мною.

– Хіба я не казала тобі, що ти будеш там найгарнішою? – перебила її Сельва.

– Інші дівчата теж були досить милі, та більшість часу він провів зі мною.

– А інші? Хто ще там був?

– Дай подумаю... Ну, наприклад, брат Неджли, Бурхан.

– А він? Чим займається?

– Хто?

– Той Бурхан.

– А! Я й не знаю. Він розповідав мені, та я не пам'ятаю.

– Бачу. Здається, ти надто захопилася тим Маджитом. Треба дізнатися про нього більше перед тим, як це зайде надто далеко.

– Немає чого дізнаватися. Я ж розповіла вам, мамо.

– Краще зніми сукню, поки ти остаточно її не зіпсувала. Твій тато от-от прийде додому, – сказала Леман-ханім, виходячи з кімнати.

Сельва спостерігала, як Сабіха роздягається. Вона замилювалася сестрою, коли та зняла одяг і розглядала себе у дзеркалі.

– Ти й справді закохалася, Сабіхо?

– Не думаю. Хіба можна закохатися за один день? Та він і справді надзвичайно привабливий!

– Я запитала матір, чи можна запросити кількох друзів зі школи на наступному тижні. Чому б і його не запросити?

– З усіма тими дівчатами? Ти, мабуть, жартуєш. Він знудиться до смерті.

Дівчина не надто хотіла, щоб Маджит познайомився із Сельвою. Зрештою, вона була вища на зріст, а може, й вродливіша за Сабіху.

– Я і Рафо запросила.

– Ти про того хлопця-єврея?

– Так, про того єврея, – сказала Сельва, передражнюючи сестру.

– Не задирайся. Хіба я брешу? Він же єврей, хіба ні?

– Так, але він відрізняється від інших. Він набагато розумніший, у нього гарні манери, і він дуже зрілий...

– Можеш не продовжувати. Побережи дихання. Як би там не було, це неможлива ситуація.

– Нemoжлива? Хіба можна бути друзями, лише маючи на увазі шлюб? Ти про це?

– Життя надто коротке, Сельво. Як часто батько говорив із нами про цінність часу? Час не можна марнувати.

– Якщо життя таке коротке, хіба це не зайва причина взяти від нього все можливе? Жити так, як ми хочемо?

– Тобто Рафо – це те, що ти хочеш?

Сельва не відповіла.

– Рафо... – продовжувала Сабіха. – Він таки джентльмен, не заперечуватиму. З іншого боку, якщо ви збираєтеся залишатися просто друзями, чому б ні?

– Якщо він – джентльмен, чому ж не слід із ним одружуватися?

– Не будь дурною, ти знаєш, що це неможливо.

– Чому? Хіба ми створили Турецьку Республіку не для того, щоб позбутися цих смішних забобонів?

– Припинімо цю розмову, Сельво. Хіба то я чи ти створила республіку? Не треба мені отого «ми»! Ба більше, ті, хто створював її,

точно не мали на думці шлюби турецьких дівчат з немусульманами. У будь-якому разі, це типова сварка «а-ля Сельва». Я не знаю, навіщо ти продовжуєш ці безумні фантазії. Ти знову поводишся подитячому, та й усе.

Сельва вирішила не продовжувати сварку, і думки Сабіхи перекинулися на інше. Якби її сестра зацікавилася тим Рафо, можна було б уникнути суперництва через Маджита. Чому чоловіки завжди приділяють стільки уваги таким дівчатам, як Сельва, що не намагаються стати привабливішими, краще одягатися чи навіть фліртувати? На думку Сабіхи, єдиними чеснотами її сестри були довге волосся та лебедина шия. Вона була ввічлива й щира, і ці якості подобалися деяким хлопцям. «Тиха вода греблі рве», – подумала дівчина. Сабіха відчула укол ревності.

Першою зерно ревності посіяла у її серці бабуса по батьковій лінії, яка завжди робила зауваження щодо зросту. Сабіха й досі пам'ятала, як її бабуса вимірювала їхній зріст на дверях спальні майже щоденно і який шум підняла, коли Сельва, на два роки молодша, ніж Сабіха, досягла її зросту. Бабуса була переконана, що оскільки у них із Сабіхою опалово-зелені очі, вони – одного поля ягоди, і прагнула, щоб її онука була висока та струнка. Позначаючи олівцем зріст Сабіхи, вона сварила онуку:

– Ти п'єш недостатньо молока. Глянь на Сельву: вона все вища й вища. Ти ж залишишся карлицею, якщо не подбаєш про себе.

Сабіха навіть чула, що бабуса говорила Леман-ханом, коли та намагалася відтерти милом і водою позначки від олівця на дверях спальні. Вона підслухала, як її мати казала:

– Будь ласка, не робіть цього. Ви піддаєте бідолашну Сабіху зайвому тиску.

– Я роблю це навмисне, щоб заохотити її вживати більше молочних продуктів.

– Дорога матусю, усе не так просто. Гени – це гени. Сельва вдалася в мого дідуса, а Сабіха – ні. Усе дуже просто, і майже нічого тут не вдієш.

– Боженько! Боже мій! Як ти можеш так казати? Ти хочеш, щоб твоя дочка залишилася карлицею?

– Вона зовсім не карлиця. Вона цілком нормальна для свого віку. То інша нагадує тичку.

– Зріст – дивовижна річ. Він пасує і чоловікам, і жінкам. І мені дуже подобається.

– Не думаю, що високий зріст робить жінок привабливішими. Жінкам слід бути крихітними. Зрештою, хіба не кажуть, що гарні речі фасують у невеличкі упаковки?

Сабіха була надто юна, щоб оцінити мудрість приказки, і повернулася до своєї спальні. Вона була для батька найвродливішою донькою, а Сельва – найрозумнішою. Хай як Фазіль Решат намагався приховати свою слабкість до молодшої доньки, він не міг цього зробити. Його обожнювання було очевидне для кожного, хто бачив люблячий погляд його очей. Фазіля не вражали прекрасні зелені очі Сабіхи, обрамлені довжелезними віями, такі самі, як у її матері. Сабіха надто добре знала, що батька набагато більше вражав розум, ніж краса. Дівчина вже звикла до цього, та тепер ще й зріст додався. І справді, маленька упаковка! Вона була тим, чим була, невеличкою упаковкою. У неї було вродливіше обличчя, та це не враховувалося. Вона й досі була куцою, порівняно із сестрою, нижча на цілу долоню, такий собі пакуночок. Сабіха зарилася в подушку і заплакала.

Сельва невинно сиділа, милуючись сестрою, не знаючи про почуття провини, що тривожило Сабіху, бо та роздумувала над тим, як уникнути потенційного суперництва.

– Рафо – справді джентльмен, – сказала Сабіха, – ба більше, він дуже вродливий. Гадаю, що трохи пофліртувати з ним не зашкодить.

– Ти справді так думаєш?

– Так, чом би й ні? Чому тобі не запросити його на бал на честь закінчення семестру?

– Ти, певне, жартуєш. Батьки ніколи не дозволять.

– Я піду з тобою.

Сельва впала в обійми сестри і майже засипала її поцілунками.

– Я й не уявляла, що ти такої думки про Рафо. Чому ти раніше не казала?

– Сказала тепер, як бачиш.

Сельва подивилася на сестру великими карими очима. «Що за раптова зміна настрою?» – подумала вона.

Сабіха теж задумалась. Як відреагує Маджит на те, що її молодша сестра зустрічається з євреєм? Буде проти? Вона чомусь так не думала. Зрештою, юнак, що навчався у Франції, мусив би мати більш світські уявлення. Чому він мав би перейматися, якби її сестра фліртувала з хлопцем іншої релігії? Краще їй фліртувати з ним, ніж узагалі ні з ким. Та тоді, якби це було так, Маджит, можливо, зацікавився б Сельвою. Оскільки та – вища, з наївними очима та сміливими ідеями.

– Що ж, тоді запросимо їх обох на чай. Ти зможеш зосередитися на Рафо, ну а я пригляну за Маджитом.

Сельва сплеснула в долоні від радості.

Через тиждень вони насолоджувалися приємним чаюванням. Однокласники Сельви репетирували п'єсу, а тоді завели грамофон, поставили платівку і танцювали фокстрот.

Наступного дня Леман-ханім не стрималася й запитала старшу дочку про Рафо:

– Ти бачила, як Сельва дивилася на того єврейського хлопця? Вона майже пожирала його очима щоразу, коли він говорив.

– Він вихований молодий чоловік. Наскільки мені відо мо, Рафо більше джентльмен, ніж ті бундючні турецькі хлопці.

– Сім'я Альфандарі – старовинного поважного роду. Вони походять із династії придворних лікарів. Вони – професіонали своєї справи. Та все ж наша дівчинка... Ну сама знаєш, яка вона. Сельва непередбачувана й уперта. У неї свій розум.

– Так, мамо, та Рафаель не наважиться зайти із Сельвою надто далеко. Будь ласка, не хвилюйся. Окрім того, не забувай, що я поруч, і коли я помічу щось негоже, розповім тобі.

Обіцянка Сабіхи трохи заспокоїла Леман-ханім. Після тих перших посиденьок за чаєм та ж сама компанія разом ходила на декілька концертів та пікніків, і щоразу Леман-ханім посидала з ними Кальфу як охоронця.

Сабіха та Маджит заручилися, щоб незабаром одружитися, але, згідно з традицією, Леман-ханім наполягала, аби Сельва супроводжувала пару щоразу, коли вони гуляли. Сабіха використовувала цю умову у своїх інтересах. Трійця виходила з дому разом і прямувала у домовлене місце, де на них чекав Рафо. Звідти дві пари розходились окремими шляхами, допоки не приходив час повертатися додому. Коли Сабіха зрозуміла, якої помилки припустилася, було надто пізно. Через півтора року вони з Маджитом одружилися. Після розкішного весілля молодята переїхали в Анкару, де Маджит мав розпочати роботу в міністерстві закордонних справ.

Сельва почала вивчати літературу в університеті, а Рафо вирішив продовжити справу своєї сім'ї й узявся за вивчення хімії. Він часто забирав Сельву після уроків або, коли мав час, навіть відвідував її лекції, просто щоб бути поруч. Деякі студенти були проти цього й іноді провокували бійки, бо він наважився залицятися до дівчини-мусульманки. Один із них переконував Сельву:

– Невже у цілому Стамбулі не можна знайти когось своєї релігії?

Інший студент зі Сходу сказав:

– Якби ти була вдома, ми б застрелили тебе за таке!

– І ти справді пишаєшся такими примітивними думками? – запитала Сельва. – Цікаво мені знати, як убивство людини поєднується з мусульманством?

Ситуація загострювалася через постійні образи та гоніння на закоханих, допоки, зрештою, після двох років навчання Рафо не довелося покинути університет. Сельва була у розпачі, адже він мусив піти через неї. Дівчина почала пропускати лекції й наприкінці року також покинула університет. Їй було дуже важко пояснити все це батькові.

Чутки про кохання між сином Альфандарі та молодшою дочкою Фазіля Решата-паші поступово дійшли до сім'ї дівчини. Коли вони досягли вух Леман-ханім, вона вжила заходів, щоб приховати це від чоловіка. Рафо було заборонено приїжджати до їхнього дому, а Сельву нікуди не відпускали саму. Дівчина проводила час, граючи на фортепіано, читаючи книжки та листуючись зі своєю сестрою в Анкарі. Єдині люди, яких вона бачила, були близькі друзі сім'ї чи родичі.

Фазіль Решат-паша був не надто задоволений суворим ставленням дружини до Сельви. Він гадав, що тепер, коли Сабіха живе надто далеко від дому, Леман-ханім докладала забагато зусиль, намагаючись контролювати Сельву. Він запропонував відіслати її пожити у Сабіхи під тим приводом, що дівчина допомагатиме сестрі із немовлям. Леман-ханім сподобалася ця пропозиція, вона сподівалася, що молодша донька зможе познайомитися в Анкарі з підхожим молодим чоловіком.

Отримавши багато листів від матері на цю тему, Сабіха влаштувала так, щоб представити Сельву якомога більшій кількості своїх друзів. Вона організовувала вдома вечірки, брала сестру із собою, куди б їх не запрошували. Через Маджита вона познайомила Сельву з кожним перспективним парубком із міністерства закордонних справ. Багато з цих молодих людей захопилися вродливою дівчиною, та жоден із них її серйозно не зацікавив. Вона залишила всіх в Анкарі й повернулася додому.

Тоді Леман-ханім наполягла, щоб Сельва провела деякий час зі своїм дядьком на Кіпрі. Бідна жінка сподівалася, що коли дочка буде далеко, полум'я, що палахкотить у ній, вигорить дотла і це покладе край пліткам. Усі ці відчайдушні зусилля були марні. Дівчина підтримувала полум'я кохання, листуючись із Рафо, де б вона не була.

Було очевидно, що зрештою Фазіль Решат-паша дізнається про все, і коли це сталося, він оскаженів. Паша відверто поговорив із дочкою.

– Це правда, що я чую? Будь ласка, скажи, що звинувачення фальшиві, що їх поширюють мерзенні людська. Скажи, що це брудні плітки, – просив він.

– Якби я могла, батьку! Та я кохаю Рафаеля Альфандарі всім серцем, і якби ви дозволили, вийшла б за нього заміж.

– Ніколи! Тільки через мій труп! Ти справді сподіваєшся, що я дозволю щось подібне? Цей вчинок зруйнує все, що є дорогого для нашої сім'ї, й зробить нас посміховиськами. Отак ти віддячила мені за те, що я так дбав про тебе, навчав у школах за кордоном?

– Я думала, що освіта мала розширити мої горизонти, батьку, що ви хотіли, аби я почувалася рівною.

– Я відправив вас із сестрою на навчання, сподіваючись, що одного дня ви подаруєте мені онуків, а не бунтуватимете проти мене.

– Бунтувати проти вас, батьку, – це останнє, про що б я думала. Єдине, про що я прошу, – це можливість обрати собі супутника життя. Я не прошу вас прийняти за зятя аморальну нікчемну особу. Єдине, через що ви можете протестувати, – це те, що він не мусульманин. Та хіба не ви говорили нам безліч разів, що люди вільні поклонятися Богові так, як вони бажають, і що кожна віра свята?

Серйозність ситуації викликала лют, якої ніхто не сподівався від такого джентльмена як Фазіль Решат-паша. Він намагався тримати себе в руках, але щойно вигнавши доньку з кімнати, узявся трошити кришталеві вази та дзеркала, що були там.

Із Анкари негайно викликали старшу сестру, аби та спробу вала допомогти заспокоїти батька і переконати Сельву відступитися від своєї настирливої ідеї. Сабіха з Леман-ханім цілими днями намагалися привести Сельву до тями.

Леман-ханім була не при собі. Вона не могла спати ночами і годинами блукала з кімнати в кімнату, рвучи на собі волосся: «Як ми дійшли до цього? Якого дідька я дозволила тій гадюці прослизнути в мій дім? Чому я не бачила, до чого все йде?»

Бачачи материн відчай, Сабіха почувалася дуже винною, але їй забракло духу розповісти мамі правду. Якби лише вона змогла сказати: «Це не ваша провина, то все я, я використовувала Рафо, щоб прибрати Сельву з дороги»!

Лише кілька цих слів заспокоїли б її сумління. Сабіха навіть пошкодувала, що вона не католичка. У такому разі це просто було б питанням сповіді, прийняттям будь-якого покарання, яке призначив би священник. Принаймні вона могла би позбутися цього тягаря. Розуміючи, що Сельва безнадійна, Сабіха зосередилася на батькові. Він відчував, що Сабіха зробила правильний вибір, знайшла ідеального чоловіка, але вона не могла насолоджуватися цим, знаючи, якою ціною цього досягла.

Фазіль Решат-паша відчував себе зрадженим. Він виховував дочок так, щоб вони стали частиною сучасного світу, а якби мав синів, то виховував би їх відповідно до очікувань нової Республіки. Вони здобули добру освіту, говорили кількома мовами і були здатні відігравати активну роль у суспільстві. Та тепер він почав сумніватися. Куди завели його амбіції? Хіба його старша дочка не одружилася до того, як їй виповнилося дев'ятнадцять, як за старих часів? А молодша, ця мудра, розсудлива, спокійна дівчина, особистість, з якою слід рахуватися, хіба не зрадила його у найжорстокіший спосіб? Усе це здавалося нічним жахіттям. І що найгірше – Сельва обертала усі поради, які він колись їй давав, проти нього.

Фазіль Решат-паша зрозумів, що помилявся, і єдина благородна річ для офіцера і джентльмена в такому разі – заплатити за помилку власним життям. Він був упевнений, що, побачивши його мертвим, Сельва зрозуміє, якою дурною була. Може, вона передумає, коли побачить, що спокій він знайшов лише в могилі.

Сельва написала батькові записку, повідомивши, що, позаяк сім'я не схвалила її вибір, вона не вийде заміж за Рафо, але й не покине його. Фазіль Решат-паша спробував вчинити самогубство, але йому

завадив Кальфа, що намагався вихопити пістолет, і вистріл прийшовся у плече.

Цей емоційний шантаж радше розсердив Сельву, ніж налякав. «У цьому місті стало неможливо жити, – сказала вона сестрі. – Ми збираємося оселитися у Франції. Його сім'я теж проти нашого шлюбу. За таких обставин у нас немає іншого вибору».

Леман-ханім проковтнула свою гордість і надіслала Рафо повідомлення з проханням переглянути ідею щодо переїзду.

Єдиною справжньою проблемою була його релігія. Можливо, він погодиться прийняти іслам? Якби він надумав вчинити так, то вони спробували б переконати Фазіля Решата-пашу прийняти його в сім'ю.

Сельва не дала Рафо можливості відповісти на цю безглузду пропозицію, сказавши сестрі:

– Краще я б залишила його, ніж просила змінити віру через мене. Що ви за люди? От уявіть протилежну ситуацію. Як би ви почувалися, якби він попросив мене змінити віру, щоб потішити свою сім'ю?

Потім попросили втрутитися Маджита. Можливо, юна бунтівниця прислухається до свого зятя, до якого дуже прихильна?

– Маджите, я впевнена, що тобі відомо про єврейські правила. Вони переконані, що діти повинні слідувати релігії своєї матері. Можеш собі уявити, що для них означає невістка іншої віри? О Маджите, чому все так заплутано? Те, що мало дарувати радість, перетворило наше життя на жахіття.

– Послухай, Сельво, ми можемо говорити про релігію скільки завгодно, але спершу спробуймо розв'язати цю проблему. Почнімо з такого: чому ти настільки вперта, що не хочеш попросити Рафо прийняти іслам?

– Це питання принципу, Маджите. Ми закохалися одне в одного, чудово знаючи, звідки кожен із нас походить. Кожен має право на власне віросповідання. Якби він попросив мене змінити віру, мене це образило й розлютило б. Ні! Ніколи! Рафо не перейде в іншу віру! Будь ласка, перепроси за мене перед батьком.

- Тобі слід вибачитися самій. Спробуй ще раз. Поговори з ним.
- Він відмовляється мене бачити.

Леман-ханім була у відчаї, опинившись у пастці між упертим чоловіком і не менш затятою донькою. Вона не стрималася й розплакалася:

– Та хай уже виходить за того жида! Борони Боже, ще доведеться зазнати сорому через те, що наша донька живе із кимось як коханка.

Сельва та Рафо одружилися у вересні того року в Стамбулі, у відділі реєстрації в Бейоглу, в присутності двох свідків і кількох друзів. Після церемонії невеличка компанія пообідала в готелі «Пера Палас». Там молода пара провела ніч і наступного ранку вирушила потягом до Парижа. На станції не було нікого із сім'ї Рафо, але попрощатися на платформу прийшли Леман-ханім і Сабіха. Леман-ханім вирішила проігнорувати Рафо, але помахала дочці, коли потяг рушив. Сельва помахала рукою у відповідь. Її удаваний спокій приховував внутрішню тривогу. Три жінки продовжували махати одна одній, поки потяг не зник із поля зору.

По дорозі додому Сабіха раптом відчула гострий біль, немов її вдарили ножом. Сестра, якій вона заздрила усі ті роки, зникла в чорному димі потяга. Більше немає суперництва, більше не треба ділитися ні батьківською любов'ю, ні захопленням її чоловіка. Тепер усе це належало тільки їй, оскільки Сельва буде за тисячі кілометрів. Дивно, але замість відчуття полегкості жінку охопив безутішний смуток.

Приблизно через місяць Сабіху знову викликали до Стамбула. У Леман-ханім стався гострий напад астми і був неконтрольовано високий кров'яний тиск. Власне, з часу від'їзду Сельви обоє батьків постійно по черзі хворіли. Здавалося, вони танули на очах. Як не тиск, то біль у грудях, як не біль у грудях, то ревматизм, одне за одним. Щоразу, коли виникала проблема, Сабіха приїжджала нічним потягом з Анкари й залишалася з батьками, доки вони не піддужають.

Повертаючись до Анкари, вона змінювала шапочку медсестри на капелюшок дружини дипломата, виконуючи свої обов'язки. Коктейльні вечірки, звані обіди та прийоми, на які вона колись так полюбляла наряджатися, тепер стали нудним обов'язком. Сабіха продовжувала відвідувати їх, та більше їй не подобалося бути частиною натовпу. Почувалася жалюгідною, винуватою, першопричиною зла. Так, вона була дияволом, який накликав усі ці страждання й біль на свою родину задля власних цілей. Знову і знову вона намагалася говорити про це з Маджитом, але він лише казав, що їй ні в чому себе звинувачувати, що її вперта сестра ніколи не змінила б свою думку, що б їй не казали. Було очевидно, що він утомився від цієї теми. Сталося те, що сталося. Який сенс роз'яструвати давні рани?

Анкара

Сабіха знайшла собі кількох подруг в Анкарі, переважно серед матерів дітей того самого віку, що й її донька, а також серед дружин чоловікових співробітників, більшість із яких теж виросли у Стамбулі. Ці леді часто збиралися разом, щоб пограти у безик або бридж. Власне, у неї була своя компанія для гри в бридж. Однак відтоді, як Сельва одружилася і переїхала до Парижа, Сабіха все частіше воліла залишатися вдома і читати або грати на фортепіано. Вона трохи побоювалася, що коли продовжить виходити, десь у розмовах із подругами мова неминуче зайде про Сельву, а вона не хотіла зіткнутися з їхніми розпитуваннями.

Леман-ханім, попри різні недуги, краще давала собі раду з пліткарками. Щоразу, коли в її присутності згадувалася ця тема, вона просто промовляла:

– Наша донька живе власним життям, хоча, звісно, ми його не схвалюємо. Може, ми й живемо окремо, але, безумовно, згадуємо її у своїх молитвах. Тут нічого додати.

Сабіха, почувши це, подумала: «Добре вам, мамо. У вас немає причин мучитись докорами сумління».

Найкращим і найнадійнішим другом Сабіхи в Анкарі був один із молодих підлеглих Маджита – Тарік Аріджа.

Тарік народився в Малатї, у східній Анатолії. Там він закінчив початкову та середню школу, а потім ліцей у Сівасі – усе це дало йому гарну базу для навчання на факультеті політології Стамбульського університету, а чудо ві результати дозволили почати працювати в міністерстві. То був дуже розумний юнак, який прагнув учитися і швидко просувався кар'єрною драбиною. Його єдиною проблемою було незнання мов, але хлопець вирішив виправити це. На вихідних він брав уроки французької й старанно вчився. Почувши від Маджита, що Сабіха дуже добре говорить французькою, він запитав, чи вона не допомогла б йому, і жінка з радістю

погодилася. Якщо ввечері Тарік не мав ніяких доручень, він приходив у будинок Маджита, і вони із Сабіхою сиділи й спілкувалися французькою аж до вечері. Сельва прислала сестрі французькі журнали, а та, своєю чергою, передавала їх Таріку і допомагала йому розгадувати французькі кросворди. Сабісі все більше подобався цей розумний, спокійний, чесний юнак, у якому не було ні дрібки упередження чи злоби. Якимось чином жінка відчувала, що Тарік і Сельва дуже подібні за характером. Одного разу вона набралася хоробрості й розповіла Таріку про скандальний учинок сестри. Яке полегшення – можливість комусь розповісти, який тягар звалився з її плечей! Можливо, її депресія була викликана саме намаганнями приховати правду. Якби Маджит дозволив їй виговоритися... Та він поводився так, щоб дружина не засмучувалася. Він не усвідомлював, що їй треба дати волю почуттям, вона мусить плакати, тупати ногами, брикатися, щоб вивільнити все те накопичене напруження. Тепер, коли у неї був такий добрий, надійний слухач як Тарік, вона відчула полегшення. Він читав між рядками і добре розумів проблему. Він не ставив болісних запитань, просто слухав. І ніколи не говорив про це з Маджитом. Це було лише між Таріком і Сабіхою.

Призначення на закордонний пост

Маджит увійшов у залу засідань на першому поверсі міністерства закордонних справ і побачив, що його колеги вже сидять за столом і розмовляють. Незабаром до них приєднався міністр, і засідання почалося офіційно.

Уже якийсь час Британія вимагала, щоб Туреччина оголосила війну Італії та сформувала лінію фронту з Югославією і Грецією. Президент Іньоню тягнув час, щоб уникнути вплутування в цей конфлікт. Тепер Британія надіслала інше комюніке. Вона вимагала, щоб Туреччина публічно оголосила, що у разі нападу німців на Болгарію вона вважатиме, що напали на неї. Окрім того, Британія просила Туреччину послати війська на кілька грецьких островів, щоб запобігти нападу на них німців.

Прочитавши ноту, люди за столами почали висловлювати свої думки.

– Наш президент ні з чим не погоджується, – сказав міністр закордонних справ, – і я з ним у цьому згодний. Такі дії – нехай і з добрими намірами – можна витлумачити неправильно.

– Але, сер, ми ж не відправлятимемо війська для захоплення островів, ми забезпечуватимемо захист від німців, – зауважив один з учасників.

– Я знаю, що президент не хоче навіть найменшої конфронтації з греками, – перебив його міністр. – У нас можуть бути найкращі наміри, та що як греки зрозуміють усе неправильно? Нам не варто створювати жодної можливості для конфлікту з нашими сусідами у такий гарячий час. Коли Гітлер атакував Балкани, у Туреччини та Греції склалися найбільш дружні відносини в їхній історії. За жодних обставин ми не повинні ставити ці відносини під загрозу.

– Нам слід розглянути ще одну річ, – сказав Маджит. – Якщо ми відправимо війська у Грецію, Гітлер негайно нападе на нас. І як нам

тоді захистити себе? Союзники і досі не забезпечили нас зброєю, як обіцяли.

– І я сумніваюся, що забезпечать, – додав міністр закордонних справ. – Британія підписала з Грецією угоду, в якій запевняла, що захистить країну, коли на неї нападуть, та коли італійці таки напали, все, що спромоглася зробити Британія – прислати дві повітряні ескадрильї.

– Ми підписали з ними угоду в Парижі, але, як щойно вказав Маджит, досі нічого з того не вийшло, – сказав прем'єр-міністр. – Вони не змогли доставити жодної обіцяної зброї.

– І це попри те, що ви наголосили на тому, як важливо для турецької армії бути добре озброєною, щоб відвернути напад на Балкани, сер, – сказав Маджит, звертаючись до міністра закордонних справ.

– Вони не дотримувалися домовленості не тому, що не хотіли, а тому, що не могли, – сказав міністр закордонних справ. – Мабуть, це приховане благословення. Оскільки вони не доставили товар, нам не обов'язково виконувати вимоги договору зі свого боку.

На цих словах ні Маджит, ні, як виявилося, решта учасників зборів не бачили необхідності приховувати свою радість.

– Як то кажуть, лихо не без добра.

Іньоню тепер мав ідеальне виправдання того, що він не вступив у війну. Здавалося б, удача була на його боці. Якщо італійці нападуть на Грецію, тоді вони стоятимуть на турецькому порозі. Оскільки Туреччина не має зброї, аби захистити себе, що в тому доброго, щоб бути на боці Британії?

Після кількох годин обговорень міністр окреслив відповідь Британії. Маджит узяв чернетку і відчинив двері, випускаючи міністра.

– Принесу вам, щойно все буде готове, – шанобливо промовив він.

– Я буду в своєму кабінеті, – сказав міністр генеральному секретарю. – Ми повинні пам'ятати, що існують інші важливі справи,

над якими потрібно працювати, включно з призначенням у Парижі. Самі знаєте, там украй потребують більше персоналу. Ми не можемо залишити їх у біді.

Маджит повернувся додому на світанку. Він роздягнувся у вітальній ліг на дивані, щоб не турбувати Сабіху. Був повністю виснажений і поринув у глибокий сон, навіть не відчуваючи, що не в ліжку. Хоча він був смертельно втомлений, нічні кошмари і далі полонили його думки. Здавалося, ті тривалі зібрання поверталися, щоб мучити його. Йому снилося, що німці напали на Анкару і тягли його дружину та доньку до потяга, що направлявся у трудовий табір. Він щодуху біг за потягом, намагаючись потрапити туди, щоб бути з ними.

* * *

Наступного ранку в міністерстві Маджит зустрів Таріка. Обидва і досі були втомлені.

– Маєш якісь плани на вихідні? – запитав Маджит.

– Сам знаєш, у мене урок французької між дев'ятою та дванадцятою в неділю, але після того – нічого.

– Нічого не плануй. Я попрошу Халіта, якщо він вільний, приєднатися до нас, і, коли погода буде добра, ми всі разом пообідаємо в ресторані «Чіфтлік», під відкритим небом. А тоді можемо пограти у бридж у мене вдома. Як тобі?

– Як на мене, чудово, – відказав Тарік. – А як Сабіха-ханім?

– Добре, добре. Насправді ні добре, ні погано. Ніяк не можу зрозуміти, що так дратує жінок... Ну досить про це, – сказав він. – Не забудь про неділю. Я впевнений, Сабіха зрадіє, якщо ти приєднаєшся до нас.

Маджит збирався на чергову довгу зустріч. Він забрав документи, поклав їх під пахву й вилетів із кабінету. Зателенькав телефон, і Тарік підняв слухавку.

– Алло... Так, сер... Так... Так... Звісно, можу... Зараз буду, сер.

Застібаючи піджак, Тарік сказав секретарці, що його хоче бачити генеральний секретар, і додав:

– Якщо хтось зателефонує, скажи... Чорт, забудь, я скоро повернуся.

– Сподіваюся, нічого серйозного, – сказала вона, коли Тарік виходив із кімнати. А тоді запитала сама себе: «І чому це шеф хоче бачити Таріка, а не Маджита?»

Коли Тарік повернувся у свій кабінет через півгодини, його обличчя мало той самий здивований вираз, що й тоді, коли він виходив. Коли ще через півгодини повернувся Маджит, він виявив, що його колега спорожняє шухляди свого столу, викладаючи все зверху.

– Коли закінчиш прибирати, може, чогось перехопимо на обід? – запропонував Маджит. – Треба обговорити деякі цікаві події.

Тарік поспішно поклав документи знову в шухляду.

– Я теж мушу дещо тобі сказати, – сказав він.

– Справді?

– Я хотів би подякувати тобі за ті добрі рекомендації, які ти написав у моїй справі.

– До чого все це?

– Сьогодні я дізнався про твої рекомендації.

– Вони мали бути дуже конфіденційні.

– Так, звісно. Мені відомий тільки основний зміст, та я знаю, що ти написав кілька дуже позитивних речей.

– Хто тобі таке сказав?

– Генеральний секретар.

– Неймовірно!

– Маджите, я розповім тобі все під час обіду. Проте вже зараз скажу тобі, що ти мусиш знайти когось іншого, хто замінить мене у грі в бридж у неділю.

– Що ти таке кажеш, Таріку?

– У неділю мене не буде в Анкарі.

– Сподіваюся, нічого серйозного не трапилось. *Inşallah*^[1], у родині ніхто не помер чи не захворів?

– Ні, ні, слава Аллаху.

– Найбільше твоя відсутність розчарує Сабіху.

Спускаючись сходами, двоє співробітників продовжували розмову.

– Коли Сабіха-ханім дізнається, де я буду, вона дуже зрадіє за мене.

Маджит несподівано зупинився і поглянув Таріку просто в обличчя:

– Ти часом не хочеш сказати, що одружуєшся?

– Я говорю про призначення за кордон, Маджите. Мене щойно призначили другим секретарем у Парижі.

– А, це!

– То ти знав?

– Я знав, що це обговорювалося. Стосовно того, що ти впораєшся з роботою, питань не було, але була проб лема з мовою. Міністр запитав мене про твій прогрес у французькій. Я розповів йому про уроки на вихідних і про мовну практику із Сабіхою.

– Так, про це він мені теж говорив. Сказав, що все гаразд, і я можу покращити французьку, коли приїду туди.

– Згоден. Ти – один із найрозумніших юнаків міністерства, друже. Я дуже радий за тебе. Але це окупована територія, небезпечна.

– Так, звісно. Саме тому вони віддають перевагу неодруженому.

Маджит поклав руку на Тарікове плече.

– Вітаю, – сказав він. – Я впевнений, що все тобі вдасться. Сабіха буде рада, але й шкодуватиме також. Ти знаєш, як вона цінує вашу дружбу. Коли їдеш?

– Очевидно, я мушу їхати негайно. Я планував відвідати сім'ю в Малатї у період свят, та цього не буде. Не знаю, коли я побачу їх знову. Зайве казати, що я мушу прийти і попрощатися із Сабіхою-ханім. Мабуть, вона захоче передати дещо зі мною своїй сестрі.

Маджит намагався приховати своє здивування тим, що Сабіха розповіла Таріку таємницю, яку приховувала від усіх в Анкарі.

– Ходімо. Поведу тебе у свій улюблений ресторан «Карпіч» на прощальний обід.

– Спасибі, Маджите, – сказав Тарік. Вираз здивування на його обличчі починав перетворюватися на стурбованість майбутнім, із краплями гордості.

* * *

У Сабіхи й справді були змішані почуття щодо призначення Таріка. З одного боку, вона втрачала свого близького, надійного друга; з іншого, жінка сподівалася, що Тарікове перебування у Парижі буде корисним для Сельви. За потреби Сельва та її дитина зможуть принаймні шукати прихистку в посольстві. Тарік зможе допомогти і Рафо, якщо виникне необхідність. Коли вони говорили про це, прощаючись, Маджит мимохіть нагадав, що Тарік збирався у Париж, а Сельва із сім'єю була у Марселі.

– Не турбуйся про це, – сказав Тарік. – Я впевнений, що зможу зв'язатися з ними. Зателефоную їм, щойно прибуду до Парижа.

Коли Сабіха вийшла на кухню по чай, Маджит звернувся до Таріка з попередженням.

– Будь обережний, Таріку, це дуже дражливе питання. Не дозволяй втягнути себе у проблеми. Ти – турецький дипломат, і твої обов'язки стоять на першому місці. Не мусиш ризикувати власним положенням заради Сельви та Рафо.

Коли Тарік ішов, у Сабіхи виступили сльози.

– Я сумуватиму за тобою, Таріку. Я втрачаю дуже дорогого друга, – сказала вона тремтячим голосом.

– Ти взагалі мене не втрачаєш. *Inşallah*, ми побачимося знову, коли закінчиться моє призначення. Те, що я взагалі можу розмовляти французькою, – це все завдяки тобі, Сабіхо-ханім.

Він ніжно поцілував руку Сабіхи, саме так, як у подібних випадках робили Маджит та Нуман, і зупинився, не торкаючись чола рукою, як

це робили у них у країні. Хіба хтось знав, що це вперше він поцілував руку леді, не торкнувшись нею свого чола? Та насправді він хотів міцно стиснути руку Сабіхи у своїй. Він прагнув оповити її стрункий стан і вдихати запах її довгого білявого волосся. Жінка його мрії, жінка, з якою він колись одружиться, повинна бути схожою на Сабіху. Коли юнак ішов довгим коридором до виходу, він раптом усвідомив те, у чому раніше ніколи не хотів собі зізнаватися. Куди б він не поїхав, Тарік ніколи не забуде світлу шкіру Сабіхи та її сумні зелені очі. Вона завжди займатиме особливе місце у його серці.

* * *

Коли Тарік пішов, Сабіха рушила просто у свою кімнату й лягла на ліжко, заплющивши очі. Увійшов Маджит.

– Я хочу тобі дещо запропонувати, – сказав він.

– Ти про завтрашню четвірку на бридж?

– Ні, люба. Просто мої роздуми. Ти проводиш багато часу на самоті...

Сабіха розплющила очі й поглянула на чоловіка, який продовжував:

– Схоже, ми будемо надзвичайно зайняті у міністерстві наступні кілька днів. Я зовсім не матиму вільного часу, щоб провести його з тобою. Здається, у нас щодня нова криза. І я собі подумав...

– Про що ти подумав?

– Чому б нам не запросити сюди твоїх батьків? Зараз Стамбул евакуюють, то вони могли б пожити у нас деякий час. І вони переїхали б, і тобі не треба було би хвилюватися.

Сабіха сіла на ліжку.

– Це чудова ідея!

– Авжеж, і я так думаю, – сказав Маджит, продовжуючи з нотками докору в голосі, – оскільки у тебе більше не залишилось нікого, з ким ти могла б ділитися секретами.

- Що? Що ти хочеш цим сказати?
- Мене дуже зацікавило те, що тут жодна душа не знає про Сельву, проте Тарік, здається, знає про все.
- Маджите, він вислухав мене.
- А ти не пробувала розказувати ще комусь, хто б послухав, Сабіхо?
- До кого ж мені звернутися?
- Звідки мені знати? Бірсен, Неджла, Хюмейра? Ти бачиш їх принаймні раз на тиждень. У тебе немає інших друзів? Чому ти настільки одержима розмовами про Сельву? Чесно, я не розумію, чому ти продовжуєш мучити себе через неї.
- Ти ніколи не зрозумієш, – з докором відповіла Сабіха, трохи пишаючись собою. Зрештою, хіба в заувазі Маджита не було нотки ревності?

Зі Стамбула в Париж

Тарік поклав листа, якого написав матері, разом із кількома банкнотами в конверт і старанно заклеїв його. Його гнітило те, що він не зможе навідати сім'ю на свята, і думка про те, що невідомо, коли він побачить їх знову, дуже сильно його турбувала. Та найбільше юнака засмучувало те, що батько не дожив до цього підвищення. Він би дуже хотів навідати батькову могилу, помолитися і подякувати: «Дорогий батьку, ваші жертви були не марні. Спочивайте в мирі, напевне знаючи, що я веду гідне життя, як ви й хотіли». На щастя, його сусід по квартирі в Анкарі повернув гроші, які юнак заплатив за кімнату, і ці гроші він зміг послати матері. Тарік сподівався, що зможе заощаджувати у Парижі, щоб продовжувати підтримувати її.

Він не зміг поїхати до сім'ї, він навіть не мав часу постригтися перед від'їздом! Щойно його сповістили про призначення, Таріку вдалося вислизнути з міністерства, купити валізу і замовити квиток у Стамбул на нічний потяг. Друзі порадили йому робити покупки у Стамбулі, а Маджит підказав назви кількох крамниць, наполягаючи, щоб він принаймні купив собі добре пальто.

Тарік педантично спакував свій сірий костюм і три білі сорочки. Поміж сорочками він поклав листа і невеличкий подарунок, який дала йому Сабіха. Юнак сподівався, що вона не поклала грошей у конверт, але не наважився відкрити його й перевірити. Хоча друзі, що жили за кордоном, попереджали хлопця, що німці періодично порпаються у валізах.

Тарік підготував усе для поїздки нічним потягом у Стамбул наступного вечора. Він повісив у шафу новий свіжовипрасуваний синій костюм, поклав на стіл, поруч із кишеньковим годинником, який зберігав як пам'ять про батька, паспорт, гаманець та квиток на потяг. Юнак витягнув із рамки дзеркала світлину і якусь мить розглядав її. Це було фото групи людей на верхогонах. З півдесятка

крихитних облич. Та Сабіха з довгим білявим волоссям чітко виділялася серед інших. Він поклав фото в гаманець.

Тарік збирався пуститися в подорож, про яку навіть і не мріяв у сіваському ліцеї. По його спині пробіг морозець. Він вимкнув голу лампочку на стелі, увімкнув нічник і взяв у руки французьку книжку.

«*Moi, je m'appelle Tarik Arica*, – промовив він сам до себе. – Мене звати Тарік Аріджа. *Je viens d'Ankara. Je suis le consul général de Turquie...* Я з Анкари. Я генеральний консул Туреччини... Боже мій, звісно, ні!»

Ні, це було неправдою. Він просто стане другим секретарем; до консула чи навіть до його помічника треба пройти ще довгий шлях.

– Пан консул, – пробурмотів він, міцно заплющивши очі, – чи, може, пан посол? Так, пан посол. Його ясновельможність Тарік.

Він спробував уявити себе у циліндрі та фраку, з білим шарфом довкола шиї, як він стоїть, тримаючи тростину зі срібною головкою, та єдиний образ, що стояв перед очима, був образ білявої жінки. Вона зігнулася над столом, вкритим книжками, і своїми довгими пальцями відгортала світлі пасма, що падали їй на обличчя. Усе це постало лише в його уяві, та зелені очі були такі виразні... Можливо, її доньку назвали Хюля (тобто «ілюзія») через задумливі очі матері. Усе ще замріяний, він бачив ту саму струнку жінку, що наблизилась до нього і заговорила з ним французькою, поставивши запитання, а потім поглянула йому просто у вічі. Долоні Таріка почали пітніти; що ця прекрасна жінка подумає про нього, коли він відповідатиме зі своїм кумедним акцентом? Цей образ... Ця краса... Він спробував прочистити горло перед тим, як відповісти:

– *Oui, je voudrais beaucoup... er... avoir... er...* Так, я б дуже хотів... мати...

– Будь ласка, не нервуй, Таріку, – сказав образ. – Заспокойся, подумай про те, що ти хочеш сказати спершу.

– У мене жажливий акцент. Мені соромно.

– Дурниці, тобі не варто хвилюватися про акцент. Усі, хто говорить іноземною мовою, мають акцент. Французька – не твоя рідна мова.

Маджит має акцент, і я також.

– Ні, ні. У тебе немає.

– Мабуть, це тому, що в дитинстві у нас була нянька-француженка, та будь певен, жоден іноземець не може говорити новою мовою без акценту. Нічого соромитись, Таріку. Повтори, що ти сказав, і я виправлю тебе, якщо ти помилишся.

У цьому мареві Тарік відчув сильне емоційне збудження. Юнак був безумно щасливий, і все ж його долоні змокрили, а серце тріпотіло, мов крило птаха. Він боявся не лише помилитися, а й, що важливіше, боявся, що закохується.

Тарік піднявся з ліжка і почав крокувати кімнатою. «Це не кохання, мабуть, це якась форма ідеалізації», – подумав він. Чи він просто бажав недосяжного? Для жителя Анатолії, зі сходу Туреччини, Сабіха була ідеальною жінкою – білявка, красуня, добре освічена, просто уособлення усіх чеснот. Вона знала кілька мов, уміла спілкуватися з різними людьми з різних верств населення. Він ніколи не зустрічав такої жінки раніше. А на довершення всього, вона була дружиною його боса, дружиною його друга. Хіба ж не Маджит написав про нього такий чудовий рапорт і відіграв важливу роль у його кар'єрі? Якщо він і одружиться колись, Тарік знав – у Сабісі було все те, що він хотів бачити у майбутній дружині. Точно! Це було не кохання, це було обожнювання!

Повернувшись до ліжка, Тарік хотів заснути, але цього разу йому не давало спати хвилювання щодо наступного дня. Він повертався у Стамбул вперше з днів свого студентства і з нетерпінням чекав миті, коли ступить у місто куполів та платанів. Він пригадував дні, коли проста прогулянка вулицею Пера в Бейоглу вважалася пригодою! А тепер він повертався до цього зачарованого міста як дип ломат. Попереду – напружені дні. Маджит порадив піти за покупками у пасаж «Карлман», повечеряти у «Режанс», російському ресторані, де йому слід замовити котлету по-київськи, залиту жовтою горілкою, під звуки оркестру балалайок. Ще однією з рекомендацій Маджита був

візит у «Бар-сад», що в Тепебаші, або в «Парк-готель» на чарчину перед сном.

Тарік був не з тих, хто любить пити на самоті, та він подумав, що варто максимально використати тих кілька днів у Стамбулі. Вони будуть моделлю тих вишуканих часів, що чекають на нього. Йому було байдуже до компанії занудних снобів, що відвідували бари та ресторани Стамбула, але принаймні вони розмовляли його мовою.

А далі що?

Що станеться з ним, щойно він сяде в той потяг і змішається з іншими пасажирами? Вони, ймовірно, не розмовляють турецькою. Його призначення – окупована країна. Європа у розпалі війни. А що, коли війна пошириться на Туреччину? Якщо він більше не зможе повернутися до своєї країни? Він мав достатньо грошей на кілька тижнів і трішки розмовляв французькою. А якщо він застрягне в цьому бедламі? Пригадав кілька французьких слів, які щойно промовив. Зі страхом у голосі сказав собі: *«Je suis le deuxieme secretaire a.. l'ambassade de Turquie»*. Він повторював це у думках, а тоді йому на гадку спало ще одне речення: «Прошу, Боже, допоможи мені!»

Була майже п'ята ранку, коли Тарік заснув.

Того року весна прийшла в Стамбул за руку зі смутком. Темні кола тривоги під очима у кожного не залишилися не поміченими Таріком. Страх війни тягарем лежав на всіх – молодих і старих, чоловіках і жінках, багатих і бідних – нікого не жалів. Через радіо та газети уряд видавав розпорядження будувати бункери та сховища. Якщо будинок мав більше ніж три поверхи, перший треба було перетворити на укриття, затуливши вікна мішками піску. У результаті місто нагадувало один величезний будівельний майданчик. Попри це, район Бейоглу й досі був таким само гамірним, барвистим і життєрадісним, яким пам'ятав його Тарік.

Коли Тарік вийшов зі станції Хайдар-паша на азійському боці Стамбула, він відчув запах солоного морського повітря. Він сів на пором до пристані Каракой на європейському боці. Хоча йому було

холодно, юнак навмисне сів на зовнішній палубі, щоб спостерігати за білими пінними хвилями. Прибувши у Каракой, він викликав таксі, сів поруч із водієм і дав йому клаптик паперу з адресою готелю. Таксист проїхав через Юсек-Калдірім до Пери і зупинився перед готелем «Лондра». Мішки з піском лежали купами перед готелем, як і перед іншими будівлями, які Тарік бачив під час цієї короткої поїздки.

– Погляньте на все це, – сказав водій, показуючи на мішки. – Це діє людям на нерви. Авжеж, ми воюємо, але просто гляньте на цей безлад. Майже неможливо проїхати вулицями.

– Краще завжди бути насторожі, – сказав Тарік. – Боже борони, трапиться раптова повітряна атака... Де людям знайти сховища?

– Це доля, сер, – сказав водій. – Хто знає, коли настане його час?

На слова водія морозець пробіг по спині Таріка. Це ж такий типовий фаталізм турків. Юнак подумав, що віддати себе в руки долі – риса людей зі Сходу, але ось цей стамбульський таксист думає так само. Він вийшов із таксі й, ще не заплативши, застиг, роздивляючись краєвид, що розкинувся перед ним. Контури мечетей із куполами на вежах, платани на пагорбах та мінарети, націлені в небо, – усе це справді вражало. Червоні бутони багря ника на пагорбі починали квітнути. Стамбул нагадував акварельний малюнок: яскраво-фіолетові, блакитні та зелені барви змішалися з мазками чорного індійського чорнила. Через три дні він покине це чудове місто й поїде в зону війни.

Тарік заплатив таксисту й забрав багаж. Не стримавшись, передражнив водія, пробурмотівши тихенько: «Це доля, сер. Хто знає, коли настане його час?» Піднявшись сходами готелю, зустрівся зі швейцаром, одягненим як придворний охоронець. Він опустил валізу, і швейцар, сповнений гідності, покликав коридорного.

Щойно коридорний поклав валізу на візок, пролунав страшний удар, і Тарік упав долілиць. Раптом почалася справжня судна година. Звідусіль чувся дзенькіт розбитих вікон і пронизливі людські крики

про допомогу. Тарік підняв голову і побачив коридорного, що лежав поруч.

– Ти в порядку? – запитав він.

Хлопець повернув голову і подивився на нього сторопіло. Слиз на його верхній губі нагадував масні вуса.

– Де ми, в біса, є? Мертві чи живі?

– Ми не мертві, хлопче. Ми лежимо при вході в готель.

– Я не вірю, сер.

– Неподалік вибухнула бомба, – пояснив Тарік, силкуючись піднятися. Він сильно поранив коліна, і йому було важко випрямитися. Усе довкола було огорнуте хмарою диму та пилу. Інші люди довкола них, що також потрапили під вибух, вибиралися з-під сходів чи дверних проходів і випрямлялися. Короткий період тиші, який перервало зболене скавуління собаки, закінчився ґвалтом Судного Дня: діти почали плакати, чоловіки та жінки кликали на допомогу, поліція та охоронці дули в свистки, завивали автомобільні сирени... Тарік нарешті встав, у його волосся застрягло скло, а одяг був брудний. Коридорний все ще лежав долілиць.

Тарік намагався його підняти:

– Ну ж бо, хлопче, спробуй устати.

Юнак сів, але його й досі помітно тусило. Коли Тарік зрозумів, що не зможе його підняти, то опустився навколішки перед ним і ляснув по обличчю. Хлопець почав плакати.

Тепер люди в паніці виходили через вестибюль готелю. Тарік озирнувся за своєю валізою, і побачив перекинутий візок через дорогу. Він пробрався через охоплений панікою натовп до валізи. Люди бігли в усіх напрямках, намагаючись дізнатися, що сталося, звідусіль долинали звуки сирен.

Коли він повернувся з візком та валізою, коридорний став на ноги, але шоковано розглядався довкола.

– Тепер ти в порядку? Глянь, я привіз візок. Ходімо, повертайся до праці.

– Це була бомба, сер?

– Так, боюся, що так.

– Де?

– Насправді я не знаю, та скоро дізнаємось. Мабуть, десь близько.

– Хтось загинув?

– Цього я теж не знаю.

Тарік повів хлопця у вестибюль. Обидва намагалися не наступати на шматки битого скла. Там вони виявили повний хаос, але не порт'є. Декілька гостей обробляли свої рани незаймано білими хустинками. Тарік роззирнувся. Що йому тепер робити? Саме тоді помітив, що його штани подерті на колінах. «Чорт!» – пробурмотів він. Новий костюм зіпсовано.

Він вирішив піднятися і просто знайти вільну кімнату. Пішов коридором, по черзі смикаючи усі двері. Три перші номери були замкнені, четвертий – відчинено, але там були порозкидані чиїсь речі, а ліжка не застелені. Він спробував інші двері, з протилежного боку. На щастя, цей номер був вільний. Ліжка застелені, а буфет порожній. Тарік зачинив двері, відкрив на ліжку валізу і витягнув старий сірий костюм. У ванній він повибирав усе скло зі свого волосся й освіжився. Через деякий час спустився у вестибюль у сірому костюмі. Порт'є був там, він щось збуджено говорив гостям.

– Вас не було на місці, коли я прибув, тому я був змушений сам знайти собі кімнату. От ключ, – сказав Тарік. – Я Тарік Аріджа з Анкари. Сподіваюся, міністерство закордонних справ зарезервувало мені кімнату.

Порт'є здавався збентеженим. На якусь мить він втупився в Таріка і взяв ключ, не кажучи ані слова. Було очевидно, що він і досі шокований.

– Ви змогли дізнатися, що сталося? – запитав Тарік.

– Схоже, бомба вибухнула біля готелю «Пера Палас», що неподалік. Шестеро людей загинули і багато поранених, – відповів порт'є.

– Загинули?

– Наскільки я знаю, британський посол у Софії прибув із візитом у Стамбул. Кажуть, він приїхав на зустріч з Іньоню. Цікаво, чи це якось пов'язано. Можливо, то була спроба вбити його.

– Ви маєте на увазі містера Рендела?

– О, ви знаєте його, так? – вражено перепитав порт'є.

– Ні, не знаю, та чув про нього. Він загинув?

Чоловік постукав по дереву.

– Ті, що працювали за стійкою реєстрації, – загинули, та кажуть, посол вийшов у бар за кілька хвилин перед тим, тому він живий і здоровий.

Тарік вийшов на вулицю і пішов у напрямку готелю «Пера Палас». Полісмени намагалися розігнати натовп перед готелем, у той час як медсестри та лікарі, спотикаючись через вирвану бруківку та скручені трамвайні рейки, зносили поранених до машин швидкої допомоги, що чекали. Протискуючись крізь натовп, Тарік підійшов до групи молодих людей. Він припускав, що це журналісти, бо вони поспішно фотографували все навколо.

Тарік запитав одного з них, як це сталося.

– Схоже, бомбу помістили у валізу у вестибюлі готелю.

Кому призначалася ця бомба? Тарік замислився. Він подумав, що це, мабуть, для британських послів, Рендела та Хюссейна, посла в Туреччині.

Йому було надзвичайно шкода бідолах, що в ту мить опинилися біля стійки реєстрації, не кажучи вже про невинних подорожніх, що займалися своїми щоденними справами. Він згадав слова таксиста: «Хто знає, коли настане його час?»

Марсель, 1940-1941

Сельва налила собі чашку гарячої кави і, вдихаючи її аромат, розмірковувала над тим, наскільки цікаво те, що людська природа пристосовується до різноманітних ситуацій. Коли вони з Рафо вперше оселилися у Франції, вона ненавиділа цю гірку каву, яку подавали у велетенських чашках. На щастя, Сабіха, чи радше Маджит, змогли привезти їй багато пакетиків чаю, а на додачу шість витончених турецьких скляних чашок для чаю. У той час Маджит досить часто відвідував Францію. Пити з Рафо той турецький чай за сніданком було такою насолодою...

Після народження сина Сельва звикла до цієї гіркої кави. Вона пила її, щоб не заснути до останнього годування немовляти уночі. Те, що почалося як спосіб не задрімати, перетворилося на залежність. Рафо не розумів, як вона могла пити «цю отруту». Власне, була ціла низка речей, до яких Рафо не міг звикнути тут, у Франції.

– Заради Бога, нічого не критикуй перед іншими людьми, – сказала вона, коли він уперше висловив своє невдоволення. – Вони подумают, що ти селюк. Як можна не насолоджуватися найкращою кухнею у світі!

– Мені байдуже, що вони думають. Найкраща кухня у світі – турецька. Чого мені перейматися, якщо вони невігласи? – наполягав Рафо. – Я ніколи не зрозумію, яким дивом французька їжа здобула таку популярність. Ті жирні соуси шкодять травленню, і сама думка про те, щоб проковтнути равлика, викликає у мене нудоту. А щодо того сиру, який пахне, наче спітніла стопа...

Сельва спробувала стримати чоловіка, але він не вгавав:

– Чи є щось таке, що перевершувало б смак свіжих овочів, які готуються на оливковій олії, наприклад? От поясни мені, як вони виправдовують псування смаку чудової риби, приглушуючи його всіма тими соусами?

– З якого дива ми тоді сюди приїхали, якщо ти так сильно ненавидиш їхню їжу?

– Тому що їхні вина безумовно чудові.

– Може, й так, але ми не можемо їх собі дозволити, еге ж? – нагадала йому Сельва.

– Ми зможемо, моя люба, зможемо. Повір мені. Будь трішки терплячішою. Дивися, скільки грошей ми відклали цього місяця. Якщо ми дотримуватимемося цього курсу ще декілька місяців, то зможемо дозволити собі найкраще вино в країні.

Якби Рафо й не зміг виконати цієї обіцянки, вона не дуже б засмутилася, але сталося так, що саме тоді, коли він досягнув своєї мети, усе пішло шкереберть. Сельва сиділа за обіднім столом, допомагаючи Івонн, доньці сусіда, виконувати домашнє завдання з англійської, коли раптом вони почули метушню на вулиці. Обоє кинулися до вікна. Івонн, якій було лише дев'ять, настільки захопилася видовищем купи поліцейських на мотоциклах, що заплескала у долоні. Сидячи струнко у сідлах, вони нагадували статуї. Сельва відразу відчула, як у її серці наче відчайдушно затріпотіла пташка. Вона поклала руку на свій величезний живіт і промовила молитву: «Будь ласка, Господи, захисти нашу дитину».

Як тільки Івонн пішла, Сельва кинулася через вулицю до аптеки, де працював Рафо, і, побачивши його бліде лице, відчула, що може статися викидень. Але цього не трапилося, і через місяць, на два тижні раніше строку, вона народила немовля, крихітного синочка. Хлопчика на звали Фазіль, на честь її батька. Не те щоб вона переживала, що її батько не схвалить те, що син єврея носитиме його ім'я. Хоча Сельва все ще сердилася на батька, вона відсунула ті терзання на задній план, бо все ще любила його і сильно за ним сумувала.

Вони вирішили, що коли народиться хлопчик, йому зроблять обрізання через сім днів згідно з єврейською традицією. Однак через загрозливу присутність нацистів вирішили не робити цього.

Того дня, коли Рафо прийняв таке рішення, він не міг заснути всю ніч.

Сельва посьорбувала каву і переглядала рахунки в записнику. Вони були в неприємному становищі. До того часу, як німці окупували північ Франції та Париж, Сельва і Рафо вже переїхали у Марсель; вони сподівалися, що будуть там у безпеці, але події розвивалися несподівано й стрімко.

Маршал Петен, який очолив уряд Віші та проголосив себе президентом, вирішив співпрацювати з німцями заради уникнення окупації решти країни. Намагаючись не посваритися з нацистами, він погоджувався з кожною їхньою вимогою. Поліція Віші навіть почала вистежувати євреїв. Де Голль, що противився будь-якій співпраці, втік до Британії, аби сформувати рух «Вільна Франція». На жаль, ні підпільний опір, ні де Голль у Британії нічого не могли зробити, щоб допомогти євреям.

Сельва втратила двох своїх учнів, коли їхні батьки вирішили покинути край, але лихो не без добра. Інші батьки, які планували втекти до Америки, хотіли, щоб хтось навчав їхніх дітей. Тому вона отримала відразу трьох нових учнів і мусила відмовити іншим. Вона була рада мати більше учнів, але Рафо застеріг її бути обачною.

– Заради Бога, Сельво, будь обережна. Фашисти повсюди. Вони неодмінно помітять, як приходять і йдуть ці діти.

– Що не так із вивченням англійської, Рафо? Хіба заборонено навчати мови?

– Ні, але заборонено бути євреєм.

Щодня Сельва все більше і більше засмучувалася. Вона не могла пробачити батькові того, що він із погордою дивився на людей іншої віри. Він же не простив дочку з власних причин, головним чином, мабуть, тому, що вона повстала проти його бажань. Сельва ніколи не вірила, що він був проти її шлюбу виключно з релігійних міркувань. Вона не могла повірити, що чоловік, якого вона так сильно любила і поважала, був релігійним фанатиком. У чому полягає уся ця суєта навколо релігії? Безумовно, думала вона, релігію треба практикувати

без думки про расу і колір, з усіма тими обрядами, які здійснюються в мечетях, церквах і синагогах. У цих спільнотах поклонялися Богу, і люди тягнулися до нього і знаходили мир у душах. Сельва пригадала радість Рамадану вдома: захоплення від приготування вечірніх страв перед тим, як перервати піст; особливі переживання, як би не пропустити молитви; умиротворення старших членів родини у білих мусульманських хустках перед молитвою; аура таємничості навколо заклику муедзина. Усе це було захопливо. Так, релігія була сповнена чудових речей; поза сумнівом, вона варта того, щоб бути частиною життя, а не використовуватися для розділення людей. Хіба не можуть представники різних релігій любити одне одного? «О найдорожчий батьку, – думала вона, – чи варта релігія того, щоб пожертвувати донькою? Чи варто відкидати свого зятя лише через те, що він молиться у синагозі?»

Сельва добре пам'ятала суперечку з батьком із цього приводу. У ті дні Фазіль Решат-паша не мав жодного уявлення про те, що станеться у майбутньому. Він занадто насолоджувався філософськими дискусіями з дочкою – розумною дівчиною, яка охоче читала всі книжки, які він пропонував. Пізніше вони в деталях обговорювали їх не одну годину. Паша часто зазначав: що більше люди починають цікавитися наукою, прагнуть знань і культури, то менше ваги вони надають релігії. Він часто говорив дочці, що більшість сектантів і фанатиків походять із бідних, неосвічених сімей. Навіть у той час, коли Сельва шалено закохувалася у Рафо, вона детально обговорювала ці теми з батьком. Повага до інших релігій? Звісно! Це одна з умов того, щоби бути сучасним.

Як стосовно того, щоб бути поінформованими про інші релігії?

Чому, зрештою, Фазіль Решат-паша давав Сельві книжки про релігії Далекого Сходу? Чи не тому, що він хотів, аби донька розуміла, що не всі люди однакові? Були ті, хто не думав так само. І вона мала зробити власні висновки.

Сельва сподівалася використати батькові погляди, щоб захистити себе і свою любов до Рафо. Вона нагадала йому кожне його слово.

Але, на жаль, коли паша дізнався про роман, він спорудив між собою й дочкою цегляний мур, просто сказавши: «Через мій труп. Ти не можеш ви йти за нього. Я не дозволю».

Спершу вона не втомлювалася запитувати, чому. Хоча її батько був неупередженою людиною, він противився шлюбу, який порушував його звичаї, його традиції. Спантилена, вона незабаром виявила, що батько забезпечив своїм дочкам добру освіту з власних міркувань. Не для того, аби розширити їхній кругозір, а щоб вони могли виховати йому добрих онуків-мусульман.

Зрештою Сельва мусила піти на компроміс:

– Добре, якщо так мусить бути. Я точно не вийду заміж ні за кого більше. Ні за кого з друзів Маджита в міністерстві, ані за сина якогось паші. Це буде або Рафаель, або ніхто.

Рафо, здавалося, примирився зі своєю долею. Він більше був стурбований тими проблемами, з якими вони могли зіткнутися разом, ніж сама Сельва. Яка буде реакція його друзів і сім'ї? Як він забезпечить цю дівчину, яка звикла до всього найкращого? Це відповідальність, яку він повинен буде взяти на свої плечі.

Сельва писала Рафо, коли була в Анкарі, в сестри, – не любовні листи, а листи друга. Перебуваючи там, вона скористалася можливістю поспостерігати за людьми, що її оточували. У людей із кола її сестри здебільшого були вдалі шлюби. Із цього досвіду вона виснувала, що коли люди вибирають для одруження партнерів зі схожим походженням, у них більше шансів, що стосунки триватимуть після того, як згасне початкова пристрасть. Особливо після народження дітей.

Повернувшись у Стамбул, Сельва усвідомила, що ніхто з молодих чоловіків, яким вона була представлена, її не зацікавив. Вона нічого не відчувала до жодного з молодих дипломатів, яких зустріла завдяки шваґру. Ні, вона не була впертою, просто не мала нічого спільного з тими молодими людьми. На її думку, вони цікавилися лише собою, і за наказом своїх матерів шукали підхожу багату дебютантку для одруження. Жоден із них не змусив її всміхнутися,

не кажучи вже про те, щоб радісно і безцільно блукати з нею вулицями. Вони тільки прагнули потанцювати з нею в «Анкара Палас» після прийому. Обхопивши руками її талію, вони кружляли у вальсі у рипучих туфлях із лакованої шкіри. Дехто намагався її поцілувати, просто торкнувшись її губ, а вона нічого не відчувала. Їй було нудно. Повернувшись у будинок Сабіхи, вона лежала у ліжку в кімнаті своєї юної племінниці й розглядала тіні, які відкидали на стелю вуличні ліхтарі.

У неї було лише одне життя. Вони сподівалися, що вона його змарнує? Батько поведився цілком у супереччя своїй природі і, роблячи це, отруював її життя. Вона не зможе вийти заміж, чи бути щасливою, чи пізнати любов дитини. Одним словом, не зможе прожити власне життя. Чому? Тому що Фазіль Решат-паша так сказав! Бо що подумають їхні родичі, друзі та сусіди? Хіба те, що думають люди, важливіше, ніж її щастя? Ні! З цими думками вона вирішила написати Рафо і запитати, чи він іще хоче її.

Рафо, безумовно, хотів її, але водночас він не бажав зруйнувати її життя. Він боявся, що неспроможний запропонувати їй життя, до якого вона звикла. Оскільки його власна сім'я теж зречеться його, вони змушені будуть жити на те, що він зможе заробити. Чи була Сельва готова до цього? Він переконував її зачекати і добре обдумати своє рішення. Рафо не хотів, щоб пізніше вона розкалася.

Сельва обдумала це все, коли її відіслали пожити у дядька на Кіпрі, й вирішила, що хоче ризикнути. Вона прагнула зустрітися із проблемами, які чекали попереду, жити в чужій країні, далеко від своєї сім'ї, навіть задовольнятися невеликими статками. Дівчина подумала про все і мала відповіді на кожне запитання. Вона не обговорювала це з Рафо, позаяк була впевнена, що знає його відповідь. Адже знала, що Рафо хотів її так само сильно, як і вона його.

Після того важкого року на Кіпрі вона наважилася і повідомила Рафо своє рішення. Однак була приголомшена, виявивши, що Сабіха, її довірена особа і прибічниця, заспівала по-іншому. Хіба не

вона спершу заохочувала її стосунки з Рафо? Тепер сестра проводила години – до світанку, – силкуючись змусити її передумати, так, наче то не вона відіграла важливу роль, сприяючи таємним зустрічам Сельви з Рафо.

– Звідки мені було знати, що ти виявишся досить божевільною, щоб зайти так далеко? – постійно говорила Сабіха. – Звідки мені було знати, що ти закохаєшся, не кажучи вже про те, що захочеш вийти за нього заміж? Ніколи! Це ніколи не спадало мені на думку!

А як щодо батька, батька, якого вона любила і поважала понад усе? Він навіть спробував вчинити самогубство, сподіваючись, що вона передумає. Власне, для Сельви це стало точкою неповернення.

– Втечімо звідси якомога швидше, Рафо, – сказала вона. – Поїдьмо кудись, де інші цінності, де немає таких крайнощів. Втечімо від емоційного шантажу наших родин.

Нарешті вони поїхали. Але тепер муки, які вони терпіли у Стамбулі, здавалися дріб'язком порівняно з приниженням та стражданням, яких німці завдавали євреям. Німці зі стальними очима і суворими обличчями змушували євреїв Франції пройти крізь пекло. Сельва відчувала до них огиду і запитувала себе, як почувався в глибині душі Рафо. Саме коли Сельва звіряла надходження у своїй бухгалтерській книзі, вона почула кроки листоноші. Він приніс кілька рахунків і... лист від Сабіхи!

Вона закрила бухгалтерську книгу і налила собі чашку свіжої кави. Сидячи у м'якому кріслі навпроти вікна, випрямивши ноги на ослінчику, розкрила лист. От-от почнуться найкращі хвилини її дня... До того як прокинеться маленький Фазіль, у неї буде близько години, щоб поглинути кожне слово з листа і помріяти про батьківщину.

Її сестра писала про когось на ім'я Тарік. Вона нечітко пам'ятала це ім'я – так, правильно, Сабіха згадувала його колись раніше. Таріка послали у Францію, і він мав невдовзі прибути. Очевидно, вона передала ним трохи грошей і попередила його, що Сельва звернеться до нього, якщо у неї виникнуть неприємності.

Сельва замислилася: «Заради Бога, чи повинна я звертатися до нього через найменші проблеми? А якщо нам треба буде рятуватись? Про що вона говорить? Рятуватися, тікати – куди? Хіба ми вже не втекли? Хіба ми не врятувалися від гніву і пліток усіх наших друзів? Від наших сусідів, навіть від неприязних поглядів нашого м'ясника? Куди ж ми маємо бігти тепер? Чи ми ніколи не знайдемо спокою? Так, наче ті, хто не дозволив нам закінчити університет, надягнули нацистську форму і переслідують нас тут».

І все ж... Хюля добре справляється в школі. Мама, батько і Сабіха відвідували церемонію кінця семестру, хоча Маджит був знову надто зайнятий у міністерстві, щоб піти. Здається, зміна повітря справді покращила батькове здоров'я: він в Анкарі більш спокійний.

«Спокійний! – подумала Сельва. – Звісно. Ніхто його в Анкарі не знає. Ніхто не показує на нього як на “чоловіка, чия дочка втекла з євреєм”».

Мамі теж пішло на користь сухе повітря Анкари – вона більше не має нападів астми. Оскільки батько став спокійніший, він теж їй допомагає. Бідолашна жінка носить фотографію маленького Фазіля із собою, куди б не йшла.

«Добре, – вирішила Сельва, – принаймні батько не противиться тому, що я назвала свого сина на його честь. Хтозна? Можливо, одного дня...»

Раптом із вулиці почувся сильний шум. Сельва підскочила до вікна поглянути, що відбувається, з шумом розбивши свою кавову чашку об підлогу. Малий Фазіль прокинувся і почав плакати. Двоє людей бігли за чоловіком, перекидаючи все на своєму шляху. Жінка верещала на весь голос. Сельва витерла розливу каву і заховала листа перед тим, як піти й перевірити, як там Фазіль.

– Не плач, мій маленький, – сказала вона. – Я знаю, твій татко не любить, щоб ми виходили, але нам обом потрібно трохи свіжого повітря.

Сельва рідко покидала квартиру. Рафо намагався захистити її від усіх жахливих речей, які відбувалися на вулицях, і постійно

придумував різні приводи, щоб утримати її вдома. Навіть приходив додому на обід, щоб дружина не ходила до нього. Він був непохитний у тому, що їй слід бути у безпеці, пристосуватися до нового життя у Франції й бавити немовля. Вулиці Марселя ставали все тривожнішими та гнітючішими.

Нелегко їм було розлучитися з безтурботним комфортним життям, яке вони вели у своїх сім'ях у Стамбулі. Але вони обоє зробили вибір, змінивши своє життя, щоб бути разом. І старанно намагалися пристосуватися. Це було майже те саме, що змінити ідентичність.

Сельва більше не була зіпсутою маленькою дівчинкою Фазіля Решата-паші, яка взимку жила в особняку, а влітку – на віллі біля моря. Вона більше не була багатою дівчиною, яка носила модні сукні й якою всі захоплювалися. Тепер це була просто дружина єврейського помічника аптекаря. Рафо не зміг отримати французьке громадянство, і тому був неспроможний зареєструвати своє партнерство в аптеці на законних підставах. Він оформив документи, але через колабораційний режим Віші Рафо та його діловий партнер вирішили поки що відкласти ідею громадянства.

* * *

Рафо був середнім сином у сім'ї Альфандарі, яку дуже поважали не тільки у їхній громаді, а й у широких медичних колах Стамбула. Чотири покоління Альфандарі служили лікарями в палаці. Найбільшим бажанням матері Рафо було, щоб він слідував сімейній традиції й став фармацевтом. Покинувши навчання заради Сельви, він зруйнував її мрію. Рафаель Альфандарі не тільки не був більше турецьким євреєм, він не був навіть французьким євреєм.

Більше того, його рішення не обрізати свого сина поставило його єврейство під сумнів. Рафо залишився без ідентичності, країни й релігії.

Так, поза сумнівом, він кохав Сельву, але ніколи не думав, що спалить усі мости. Ні він, ні Сельва насправді цього не хотіли, і він запитував себе, як же вони опинилися в такій ситуації.

Рафо все ще вважався юним, коли зустрів Сельву. Він був учнем, носив шкільну форму. Висока дівчина, яка прийшла у його клас, відрізнялася від усіх інших дівчат, вона привернула його увагу, і вони подружилися.

Одного дня його запросили на чай в особняк дівчини. О яка горда і захоплена була його мати! Вона накрохмалила його сорочку і сама випрасувала його штани. Її син, звісно, не міг піти на чай із порожніми руками. Узяти цукерки чи квіти? Коли він повернувся додому, мама засипала його запитаннями. Чи всередині так само розкішно, як і ззовні? Чи були вдома паша і його дружина? Чи Рафо зустрічав їх? Скільки там було гостей? Що в них подавали до чаю? Чи випічка була з Лівану, чи домашня? У них був чай чи безалкогольні напої? Хто подавав чай?

Пізніше Рафо запрошували у величний особняк знову, а потім і в інші місця. Він почав переслідувати Сельву, наче тінь. Сельва, дівчина з білявими кісками на маківці; спокійна дівчина з великими карими очима, яка завжди мала трохи розгублений вигляд, але лице якої сяяло, коли вона сміялася, дівчина, яка не тільки мала багато чого сказати сама, але вміла також уважно слухати.

Стосунки Сельви із Сабіхою змінилися того літа, коли її сестра заручилася. Вони покидали літню віллу на одному з Принцевих островів у Мармуровому морі й сідали на пором у європейську частину Стамбула. Там ішли в кафе в районі Пера, щоб зустрітися з Маджитом. Рафо приєднувався до них трішки пізніше. Рафо і Сельва покидали заручену пару й блукали провулками. Одного разу вони навіть застрибнули у трамвай і перетнули Галатський міст через затоку Золотий Ріг, поїхавши в Ейюп, щоб відвідати мечеть Ейюп Султан. Приїхавши туди, вони блукали кладовищем, читаючи цікаві вірші на надгробках. Іншого разу вони гуляли вздовж Золотого Рогу аж до пірса Фешане. Їм дуже сподобалося досліджувати грецький

район на Фенері. Рафо також водив Сельву в Татавлу, де знаходяться усі грецькі таверни. У неї було відчуття, наче вона відкривала захопливий новий світ, з усіма його кольорами і культурами, який існував поза її власним вузьким світом. Вона прагнула дізнатися більше.

Одного вересневого полудня, залишивши Сабіху і Маджита в кафе «Маркіз», Рафо нарешті привів Сельву у свій дім. Його батьки виїхали в літній будинок у Тараб'ї, біля Босфору. Меблі у вітальні були накриті простирадлами від пилу; килими акуратно згорнуті біля стін; кришталеві люстри замотані у газети. Було досить темно. Сельва сіла скраю накритого дивана поряд із Рафо. Він ніжно повернув до себе Сельвине обличчя й поцілував її.

– Хочеш зі мною кохатися? – запитала Сельва, надзвичайно його здивувавши. – Рафо, я запитала тебе.

– Ні, я не знаю, про що ти. Так. Ні. Тобто що це за запитання?

– Я думаю, воно було зрозумілим. Так чи ні?

– Ти знаєш, що так, але мені не слід. Звісно... Тобто я не мав цього на думці, коли тебе поцілував.

– Я не запитувала про твої наміри. Я запитала, чи ти *хочеш*.

– Сельво, люба, ти знаєш, що я не зробив би нічого, щоб скривдити тебе.

– Ти не відповідаєш на моє запитання.

Рафо уважно на неї дивився, намагаючись втямити, що вона має на увазі. Сельва, широко розплющивши очі, чекала на відповідь.

– Так, я дуже хочу кохатися з тобою, дуже-дуже.

– Чому?

– Бо я тебе кохаю, звісно ж.

– Ти справді кохаєш мене?

– Хіба ти цього не знаєш?

– Ти мені ніколи цього не говорив.

– Мабуть, тому, що я ніколи не насмілювався.

– Чому це?

– Я не хотів тебе сердити.

- Як я могла сердитися через те, що ти мене кохаєш?
- Ну, я гадав, ти можеш подумати, що я зухвалий.
- Добре, вважатимемо, що це сказано, і, як бачиш, я не сердита.

Рафо схилив голову і знову поцілував дівчину.

– Лише уяви, Рафо, хоча ти й кохаєш мене, ти зрештою можеш одружитися з кимось іншим і кохатися з нею. Це ж стосується і мене, звичайно.

– Сельво, неможливо змінити свою долю.

– Хіба?

Схиливши голову, щоб утретє поцілувати Сельву, Рафо раптом зрозумів, що передає кермо влади над своєю долею в її руки. Решту дня вони провели у цій темній кімнаті, поки не прийшов час приєднатися до Сабіхи. Він не зумів набратися сміливості, щоб знову поцілувати Сельву. Дівчина ані заохочувала його, ані перешкоджала. Зі свого боку, він не міг вирішити, чи матимуть його знаки уваги негативні наслідки. Його розум і почуття були в сум'ятті. У нього було бажання розпустити її довге світле волосся по стрункому тілу, що, як він припускав, було гладеньке, мов оксамит, і біле, наче сніг. Але зрештою йому довелося задовольнитися продовженням бесіди, яку вела Сельва.

Коли годинник пробив шосту, сповістивши, що час іти, дівчина піднялася, повернулася до дверей і вийшла з кімнати, не обмінявшись із ним іще одним поцілунком. Тримаячись за руки, вони йшли вниз мармуровими сходами будинку на вузькі вулиці Пери. Зі станції Тунель до Каракой вони їхали на метро. Там біля пристані зустріли Сабіху, і двоє сестер сіли на пором до Принцевих островів.

– І що ви сьогодні робили? – запитала Сабіха.

Рафо збирався відповісти, але Сельва його перебила. – Ми ходили додому до Рафо, – відповіла вона.

– Що? Там хтось був? – здивовано запитала старша сестра.

– Ні.

– І чим ви там займалися?

– Чим ти займаєшся, коли сидиш удома? Ми розмовляли.

– Сили небесні, ви двоє ніколи не перестаете розмовляти. Ви могли піти в кіно.

– У нас ніколи не закінчуються теми для розмов, – сказала Сельва перед тим, як повернутися до Рафо і поцілувати його у щоку на прощання. Юнак відчув трепет, наче струм пройшов від його щоки просто в серце. Це було щось зовсім відмінне від того, що він відчував, коли поцілував Сельву в губи. Так наче вона турбувалася про нього; вона публічно визнавала їхні стосунки. Йдучи на автобусну зупинку в Тараб'ю, Рафо відчував до неї незрозумілу теплоту. Він почувався гордим! «Все милостивий Боже, вона мене кохає! – подумки сказав він собі. – Мамо, мамо, Сельва мене кохає!»

Ракела, мама Рафо, не була в такому захваті, як тоді, коли його вперше запросили в будинок Фазіля Решата-паші. У той час вона почувалася гордою, що один із її синів подружився з дівчиною з однієї з найзнатніших турецьких сімей. Її свекруха не була аж у такому захопленні.

– Що в цьому особливого? Не забувай, що твій чоловік Альфандарі!

Ракела ніколи б не дізналася про те, що відбувається, якби одна з подруг не переповіла їй плітки стосовно сина. Вона вже й сама безкінечно сварилася з Рафаелем. Була переконана, що він – найрозумніший із її синів. Пізніше його рішення покинути університет стало для неї величезним шоком. Рафаель не був схожий на своїх братів. Він завжди мав власну думку і був єдиним, хто критикував свою сім'ю за те, що вдома розмовляли єврейсько-іспанським івритом – ладно, – а не турецькою. Рафо не бачив жодного сенсу в тому, щоб розмовляти мовою країни, яка катувала і вигнала його народ багато років тому. Ракела припускала, що рішення її сина покинути університет було якось із цим пов'язане. Можливо, він був надто схвилюваний якимось інцидентом, що там трапився і перетворив це на справу гордості та честі. Вона помітила, що відтоді, як помер батько, у сина траплялися періоди депресії. Чи

він відчував провину, що не зміг допомогти батькові? Ніхто в сім'ї не усвідомлював, наскільки погано із серцем у Сальвадора Альфандарі, до тієї ночі, коли у нього трапився фатальний серцевий напад.

Ракела приставала до сина із запитаннями. Чому він вивчав хімію, якщо вона для нього така важка? Чому він принаймні не вибрав якийсь інший предмет? Чому не міг узяти академвідпустку і продовжити навчання наступного року?

Якось увечері Ракелу відвідала подруга Роза. Те, що вона мала розповісти, було в той час типовою пліткою. Історія, звісно, була зовсім не схожа на факти. Роза сказала Ракелі, що це Фазіль Решат-паша сприяв виключенню Рафаеля з університету, бо Рафо мав зухвальство чіплятися до його дочки.

Саме тоді вперше у своєму житті Ракела прокляла турків. Наступного дня вона шукала допомоги у старіших із сім'ї, яких її син любив і поважав. Вона просила їх утрутитися і дати Рафаелю пораду.

Вона звинувачувала себе у тому, що не передбачила катастрофи. Її любий син покинув своє навчання через ту замасковану мерзенну біляву чортицю. А скільки мрій та сподівань було в неї щодо сина! Він мав запустити серію парфумів на основі лаванди – вона обговорювала цей проект із племінником у Франції, і той готувався збувати для них продукцію. Хтозна, можливо, одного дня Рафаель став би власником власної парфумерної фабрики. Навіть обговорювалися назви – *Les Nuits du Bosphore*^[2] або *Essence d'Orient*^[3] для лінії для леді та «Рафф» для чоловічої продукції.

Висловивши зрештою синові своє невдоволення Сельвою, вона зазнала ще одного удару. Рафо зайшов настільки далеко, що обговорював можливість одруження з нею. Тривога Ракели через відставання Рафаеля в університеті була нічим порівняно з думкою про те, що він збирався одружитися з мусульманською дівчиною.

Того року для Ракели Песах не означав нічого. Вона не переймалася тим, щоб знести з горища і помити свої дорогоцінні піньяти. Не могла змусити себе приготувати особ ливу святкову

страву *pescado con huevos y limones*^[4]. Навіть не проконтролювала приготування маці.

Решта сім'ї почувалася не набагато краще. Кожен намагався відвернути Рафо від фатального кроку. Кожен або вичитував йому, або поривався дати пораду, дехто навіть вдавався до емоційного шантажу. Рафо почав думати, що йому пощастило, що батько помер два роки тому. Він здригався від думки про те, як би той на це реагував. Єдиним, хто обрав трохи інший підхід, був його дядько Джек.

– Немає поганого, щоб не вийшло на добре, – сказав він своїй старшій сестрі Ракелі. – Тільки подумай про переваги того, що твій син стане зятем Фазіля Решата-паші. Замість умовляти сина покинути цю дівчину тобі слід молитися, щоб його прийняли в таку сім'ю.

Та Рафо не був прийнятий пашею, а Сельва не змінила своєї думки.

І все ж Рафо не зміг висловити свої страхи за їхнє майбутнє. Чи було божевіллям те, що вони збиралися зробити? Спершу він думав, що вогонь у нього всередині згасне або що Сельву змусять передумати. Але вона не здавалася; вона його не покидала. І він не наважувався зупинити себе. Він відчував гордість за те, що його кохала дівчина, яку він просто обожнював, а ще було захоплення від присмаку забороненого плоду. Багато хто з його друзів дивився на нього із заздрістю, наче він був героєм казки. На жаль, його родичі – особливо мама – не поділяли їхніх поглядів.

Ракела не здавалася.

– Можна було б подумати, що ти Аладдін, закоханий у султанову доньку, – сказала вона, виплакавши очі. – Хіба ти не бачиш, що вони навіть не зволили поговорити з нами? Усе, про що ми чуємо – це які злі й розчаровані паша та його дружина. А як же я, як моя сім'я, заради всього святого? Можна подумати, що ми вражені тією тичкою! У нас розбите серце, ми присоромлені! Де твоя гідність?

Рафаель таки мав гідність, і саме тому не міг покинути Сельву.

Дівчина все ще вірила, що зрештою обидві сім'ї змінять свою думку і приймуть ситуацію, особливо після того, як у них з'являться діти. Рафаель, у свою чергу, знав дуже добре: якщо їхня дитина буде вихована як мусульманин, його сім'я ніколи йому не пробачить. Так само, якщо дитина буде вихована як єврей, сім'я Сельви ніколи не пробачить їй.

– Час загоїть усе, – сказала Сельва. – Вони неодмінно сумуватимуть за нами, коли ми житимемо за кордоном. Авжеж, вони зм'якнуть, коли побачать, які міцні наші стосунки. Залиш це часові.

У думках Рафо передбачав усі види сценаріїв. Він знав, що в них будуть фінансові проблеми, так само як і труднощі з пристосуванням до нової країни. Знав, що інколи вони будуть самотніми. Але він ніколи не міг уявити собі того пекла, у якому вони зараз опинилися. Цього не було навіть у його найстрашніших снах.

І ось він тут, у Марселі, без дійсного паспорта, в ролі помічника, хоча й заплатив за те, щоб бути партнером. Він був справді жалюгідним: боявся зробити обрізання своєму синові, й до того ж перебував у такому становищі, коли в будь-який момент його могли вирвати від дружини і дитини й відправити в трудовий табір. Над ним нависла загроза смертного вироку, хоча він не скоїв жодного злочину. Його без суду могли послати на шибеницю. Так, він передбачав проблеми, але не такого масштабу.

Такі думки роїлися в голові Рафо, коли він сидів серед картонних коробок на складі аптеки. Чекаючи, щоб затихла метушня на вулиці, він не міг утриматися від того, щоб не проклинати свою долю.

Він не знав, як довго сидів так незручно у темряві, та коли спробував піднятися, то зрозумів, що потягнув спину.

– Вони пішли, – сказав Бенуа. – Тепер можеш виходити. Не думаю, що вони повернуться. Чому б тобі не піти в турецьке консульство? На твоєму місці я би пішов давним-давно.

Світло з вулиці засліпило Рафо, і він, примружившись, тер очі.

– Ти справді одержимий цією ідеєю, – сказав він.

– Запевняю тебе, я чув із різних джерел, що ті, хто мають турецькі паспорти, можуть урятуватися.

– Не вір усьому, що чуєш, – сказав Рафо, потерши спину.

– Присягаюся, що це правда. Чому тоді, ти думаєш, черги перед консульством стають щодень довшими?

– Це черги з тих людей, які залишили Туреччину після Першої світової війни. Фактично ми маємо серед них друзів. Моя ситуація не така сама.

– Рафо, більшість із них отримали французьке громадянство. Минули вже роки відтоді, як вони відмовилися від свого турецького громадянства. Тепер вони стоять цілими днями, щоб знову отримати турецькі паспорти.

– Звідки ти про це дізнався, Бено? Ти француз за національністю. Ніхто не знає, що твоя мама була єврейкою, навіщо тобі це все?

– Я запитував щодо тебе. Один зі співробітників консульства – квартирант моєї тітки. На днях, коли я ходив навідати її, він прийшов платити за оренду. Дуже гарний чоловік. Він говорить французькою. Ми разом пили каву.

– Ну?

– Я згадав про тебе... О заради Бога, не гарячкуй. Я не називав твого імені. Просто сказав, що маю друга зі Стамбула, з дозволом на проживання, який ще не подав на громадянство. «Нехай приходить, – сказав той. – Навіть якщо термін дії його турецького паспорта закінчився, ми його негайно продовжимо».

– Не вірю.

– Присягаюся, так він і сказав.

– Ти жартуєш.

– Рафо, я кажу тобі правду. Якщо у тебе є сумніви, дозволь дружині подати заяву від твого імені.

– Я вже казав Сельві їхати, повертатися до Стамбула, але вона не послухає. Вона ніколи не відмовиться від свого слова, тому турецький паспорт не розв'яже нашу проблему.

– Безумовно розв'яже, Рафо. Кажу тобі.

– Як?

– Ну, я й справді не знаю. Можливо, турки мають якісь домовленості з німцями. Може, вони їхні союзники. Звідки, в біса, мені знати? Я аптекар, а не дипломат.

– Дурниці, – сказав Рафо. – Турки ніколи не стали би на бік німців.

– Чому ні? Хіба вони не зробили це у Першій світовій війні?

Рафо хотів сказати: «Так, звісно, але яка це була помилка», – та промовчав. Він потягнувся, щоб полегшити біль у спині, і спробував змінити тему:

– Ходімо звідси, я вже кілька годин стирчу в цьому тісно му закапелку.

– Лише двадцять три хвилини, – відповів Бенуа.

– Двадцять три хвилини відчуються як двадцять три години.

Вони спустилися зі складу в аптеку, Рафо все ще тер спину. До приміщення зайшов старий чоловік.

– Ласкаво просимо, – сказав Рафо.

Чоловік не промовив жодного слова.

– Що я можу для вас зробити, месє?

– Насправді я не знаю. Власне, я нічого не хочу. Мені, будь ласка, аспірин. Так, тільки аспірин.

– Месє, ви тремтите. З вами все гаразд? Може, ви хотіли б присісти?

Бенуа запропонував чоловікові стілець із-за прилавку.

– Присядьте ось тут, відпочиньте, – сказав він.

Старий присів, спершись руками на коліна, і обхопив голову. Помітно було, як він тремтить.

– Епілесія? – прошепотів Рафо до Бенуа.

– Ні, він плаче.

Двоє друзів подивилися один на одного.

– Хочете води?

– Може, заспокійливого?

Старий похитав головою і ще деякий час плакав перед тим, як випрямитися.

– Я хочу повернути назад свою гідність, джентльмени, – сказав він. – Більше нічого, ні води, ні ліків.

– Ці дні важкі для кожного, – сказав Бенуа. – Життя непросте для кожного з нас.

– Знаєте того стариганя Петена, змовника, зрадника? Колись я ним захоплювався. Я думав, він герой. Навіть мав його фотографію у рамці на столі. Якби я міг знати тоді те, що знаю зараз...

– Маршал Петен вірить, що він захищає Францію. Якби він не співпрацював, армія вторгнення вже дійшла би сюди, до нас, – тихо сказав Бенуа. – То було б краще?

– Мій любий хлопчику, дволикий Петен не спроможний зупинити їх від наступу на південь. Не обманюй себе. Вони досить скоро тут будуть. На світанку того дня ми будемо приречені. Коли прийде той день, ми втратимо все. Прийшов цей уряд Віші, й так чи інакше, ми все втратили, включно з гідністю.

Бенуа тривожно роззирнувся довкола.

– Ви пригнічені, мес'є. Не говоріть так. Хтось може вас почути.

– Щойно вони зупинили чоловіка, який ішов на два кроки попереду мене. Запитали в нього посвідчення особи. Очевидно, він його не мав. Вони поволокли його, а він опирався. Потім його затягнули у джип. Як гадаєте, що вони потім зробили? Ви часом не знаєте, як перевіряють, чи ти єврей? На щастя, я – сама шкіра і кістки, тому зміг заховатися за великим деревом. Я все біг і біг вулицею, від дерева до дерева, щоб утекти від них. Не бігав так щонайменше п'ятнадцять років. Я заскакував у кожен завулок. Я навіть обмочився. Дивіться. У мене також не було при собі посвідчення особи. Я мусив тікати, в іншому разі довелося б показувати свій пеніс тим виродкам, які називають себе поліцейськими. Я втік. А чому я втікаю, сину? Я не злодій. Я не вбивця, я не винен ні в чому. Мені вісімдесят два роки. У мене більше немає сил... Я не можу продовжувати тікати.

Рафо вдавав, що не помічає мокрої плями на штанях чоловіка.

– Дайте мені снодійні таблетки!

– Я не можу продати їх без рецепта, – сказав Бенуа. – Візьміть його у свого лікаря.

– Я не маю лікаря. Він виїхав. Ті, що були розумні й молоді, виїхали. Залишився мотлох: ми не впоралися. Чому б тобі не бути добрим хлопцем і не дати мені снодійних таблеток?

Рафо взяв дві таблетки з коробки і передав чоловікові.

– Цього буде достатньо на сьогодні. Вам слід добре виспатися, – сказав він, відмовляючись прийняти плату.

Старий піднявся, поклав дві таблетки в кишеню і, похитуючись, вийшов. Він одразу повернувся і здавався дуже спантеличеним.

– Джентльмени, де я зараз? Гадаю, я не впізнаю цей район. Я впевнений, що відвідував друга в лікарні на тій площі, але не знаю дороги. Поблизу є автобусна зупинка?

Бенуа вийшов із ним на вулицю.

– Дозвольте, я покажу вам дорогу.

Коли він повернувся, Рафо був похмурий.

– Ми могли б і не переховувати того клятого інформатора, – сказав він.

– Заради Бога, Рафо, зроби мені послугу і перестань так говорити. Тепер навіть стіни мають вуха. Ти можеш накликати на нас обох біду, якщо так продовжуватимеш. Той старий не мав що втрачати. Хіба ти не бачив? Він не був би таким відвертим, якби був на п'ятнадцять років молодшим.

– Він казав правду, Бено? Чи могла поліція впасти так низько?

– Чесно, я не знаю. Я так не думаю. Можливо, він перебільшував.

– Я все-таки, мабуть, піду в турецьке консульство. Якщо у мене будуть проблеми і мене залякуватимуть, то таке само задоволення я можу мати і на батьківщині.

– Перестань, Рафо, тебе там не будуть залякувати. Багато німецьких євреїв утекли в Туреччину. У мене є кузен по маминій лінії – Леон Арнт – і дуже близький друг сім'ї, Ауербах. Обоє зуміли втекти і тепер викладають хімію в університеті Стамбула. Зроби це,

Рафо. Вставай і йди, поки ще не занадто пізно. Забудь про свою гордість, ти маєш обов'язок перед дружиною і дитиною.

– Справа не просто в гордості. Якби це було так, я б не їхав аж сюди. Ти знаєш, що б мене очікувало? Для початку, мій син – він буде євреєм чи мусульманином? Що б ми не обрали, це викличе обурення. Наші сім'ї та друзі не захочуть нас знати. Не так уже й погано почуватися самотнім у країні, де ти нікого не знаєш. Можеш уявити, що тебе ігнорують у місці, де ти маєш багато друзів і сім'ю? Мій тесть навіть не хоче знати своєї дочки. А щодо моєї сім'ї... Ти можеш уявити, вони більше не залишають мені місця на Песах. Чому, на твою думку, ми аж сюди приїхали?

– Так, я розумію, – сказав Бено. – Це важко, дуже важко, але, як я говорив раніше, тепер нікому не легко. Здається, ми всі живемо у якомусь пеклі.

Рафо не відповів. Він стояв у дверях, дивлячись, як згорблений старий чоловік, спотикаючись і все ще помітно тремтячи, йде вулицею.

Анкара, 1941

Повертаючись додому з міністерства, Маджит радів, що є про що поговорити зі свекром за чаркою раки. Вони зі старим уже деякий час жили під одним дахом, і Маджит полюбив Фазіля Решата-пашу. Спершу він трохи насторожено ставився до старого османського джентльмена, що й досі одягався по-старосвітськи, та паша дуже добре адаптувався до нової республіки. Навмисно чи ні, він поступово ставав не таким суворим перед Маджитом і почав проявляти свої слабкі місця. Попри всі свої передові ідеї, паша не міг змиритися з розвалом імперії та фактом, що султан був змушений тікати. На його думку, визвольну війну треба було вести під султанським стягом. Якщо були необхідні зміни, можливо, краще було змінити султана, а не режим. Люди, які жили на теренах Османської імперії, були не такі освічені, як європейці, вони не вміли керувати собою. Ними мав керувати лідер, як, наприклад, султан чи *падишах*, що мав також і релігійну владу. Щоразу, коли старий говорив, він навмисне уникав згадувати республіку, використовуючи натомість такі слова, як «османи», «османська земля» чи «османське керівництво».

Як і більшість османських пашів, Фазіль Решат був освіченим чоловіком, що ненавидів фанатиків. Він був переконаний, що реакціонери руйнують його країну. І водночас виступав проти керівництва без релігійної влади. Особливо він був проти «правління народу». Маджит вважав ці ідеї абсурдними, та завжди тихо, шанобливо слухав тестя, утримуючись від коментарів. І ніяк не міг зрозуміти, як освічена людина, так чудово адаптована до сучасного життя, може й далі наполягати на важливості султана.

Хоча Фазіль Решат-паша захищав султана, він був чоло віком, що чудово розумів більшість речей і сповна насолоджувався життям. Щовечора він чекав Маджита, сидючи поруч із невеличким столиком із різноманітними мезе, які готував власноруч. Разом вони сиділи на

стілцях у невеличкому передпокої між кухнею та їдальнею і обговорювали події дня, попиваючи охолоджене раки та смакуючи шматочками фети й смаженим нутом.

Маджит був певний: паша обрав цей невеличкий передпокій, щоб жінки не змогли приєднатися до них. Було очевидно, що, провівши цілий день із дружиною, донькою та онучкою, слухаючи «жіночі балачки», ввечері бідо лаха прагнув змін.

Фазіль Решат-паша завжди уважно слухав Маджита і часто робив якісь несподівано влучні зауваги. Він був певен, наприклад, що спілка з німцями матиме катастрофічні наслідки. На його думку, саме німці завжди примудрялися спричиняти заворушення у світі. Хоча паша ніколи не згадував Сельву та Рафо, він страшенно розлютився через ті звірства, які німці чинили над євреями. Він був упевнений, що одного дня історія судитиме їх, і їм доведеться заплатити за всі заподіяні кривди. Маджит не розумів, як такий мудрий чоловік не зміг простити доньку.

Сьогодні паша приготував раки на мармуровому кухон ному столі. Вони підняли келихи і зробили по ковтку.

– Сьогодні відбулася дуже важлива подія, сер, – сказав Маджит. – Британський посол доставив лист президенту Іньоню.

– Справді! І чого хоче Британія?

– Вони хочуть двох речей. По-перше, вони однозначно хочуть, щоб ми підписали договір із росіянами...

– У жодному разі!

– Власне, ми вже деякий час відкладаємо цю можливість. Інша річ – дещо, на що ми сподівалися, хоча це здається несприятливим чинником. Оскільки за нинішніх обставин ми настільки відособлені й географічно, і стратегічно, виявляється, що британці не зможуть прийти нам на допомогу, якби на нас напали...

– Ну-ну, ви чуєте? Вони очікують, що ми мчатимемо їм на допомогу, а самі не роблять того самого для нас. А що, тиха вода береги рве? Мабуть, вони оволоділи мистецтвом кидання ножа в спину.

– Насправді ми дуже задоволені цим листом, сер. Британці кажуть, що оскільки вони не в змозі нам допомогти, то вважатимуть розумним, якщо ми звернемося до німців і зробимо все можливе, аби принаймні усунути небезпеку їхнього нападу.

– Та що ти кажеш! Іншими словами, наш президент, цей старий глухий лис, розв'язав проблему самим лише терпінням.

Маджит ледве стримався, щоб не розреготатися.

– Іньюню, може, й має проблеми зі слухом, сер, але мізкує він чудово. Тепер, коли Гітлер напав на Росію, наш президент нарешті трохи розслабився. Знаєте, коли йому зателефонували, розбудивши із самого ранку, щоб сказати, що Гітлер напав на Росію, він просто вибухнув сміхом і не міг зупинитися. Ви вірите в геніальність плану Іньюню? Були б ми на боці британців, зараз би зіткнулися віч-на-віч із містером Гітлером. А тепер ситуація така: ми ні на боці британців, ані німців, і ми не стали нічиїми ворогами. Ба більше, британці спонукають нас установити добрі відносини з Німеччиною.

– І як британці дійшли до такого геніального рішення?

– Це єдиний спосіб зупинити Німеччину від вторгнення в Туреччину. Звісно, є й дещо інше...

– Що саме?

– Ми зобов'язані письмово повідомити Британію про деталі наших перемовин і діяти поза цими умовами.

– Знаєш, синку, – сказав паша тремтячим голосом, – я просто не можу примиритися з фактом, що кляті іноземці диктують, що нам робити. Хіба б велика Османська імперія докотилася до цього?

– Але, сер, хіба не так само було до республіки? Як узагалі ми мали озброїти свою армію, коли успадкували від Османської імперії її величезні золоті борги? Хіба ми не потребували прояву милості від британців?

– Я не захищаю османів, синку. Я усвідомлюю усі наші помилки, та все ж це болюче питання.

– Це не ваші помилки, сер; ці помилки накопичилися протягом століть. Будь ласка, Боже, дай нам прокласти шлях до сильнішої та

багатшої нації для наших дітей!

– Так, ми таки заварили кашу. *Inşallah*, ви досягнете успіху, – сумно промовив Фазіль Решат-паша.

– Я розумію, як ви відчуваєтеся, сер, але повірте, Іньоню робить усе можливе, щоб захистити честь нашої країни. Знаю це, бо маю справу з кореспонденцією Гітлера. Німці надіслали нам дружнього листа ще в лютому й пообіцяли, що їхня армія не наблизатиметься до кордонів Туреччини. Але була обмежувальна приписка, де вказувалося: «...поки турецький уряд не змусить нас змінити свою позицію».

– І...

– У відповідь Іньоню належно подякував Гітлеру, а потім додав обмеження, більш-менш формулюваннями Гітлера.

– Що він додав?

– Він додав: «...поки німецький уряд не чинитиме дій, що змусять уряд Туреччини змінити своє дружнє ставлення». Іншими словами, відплатив тією самою монетою. Гітлер завжди різко звертався до слабших країн. Можливо, горда і майже нахабна манера спілкування Іньоню трохи збентежила його.

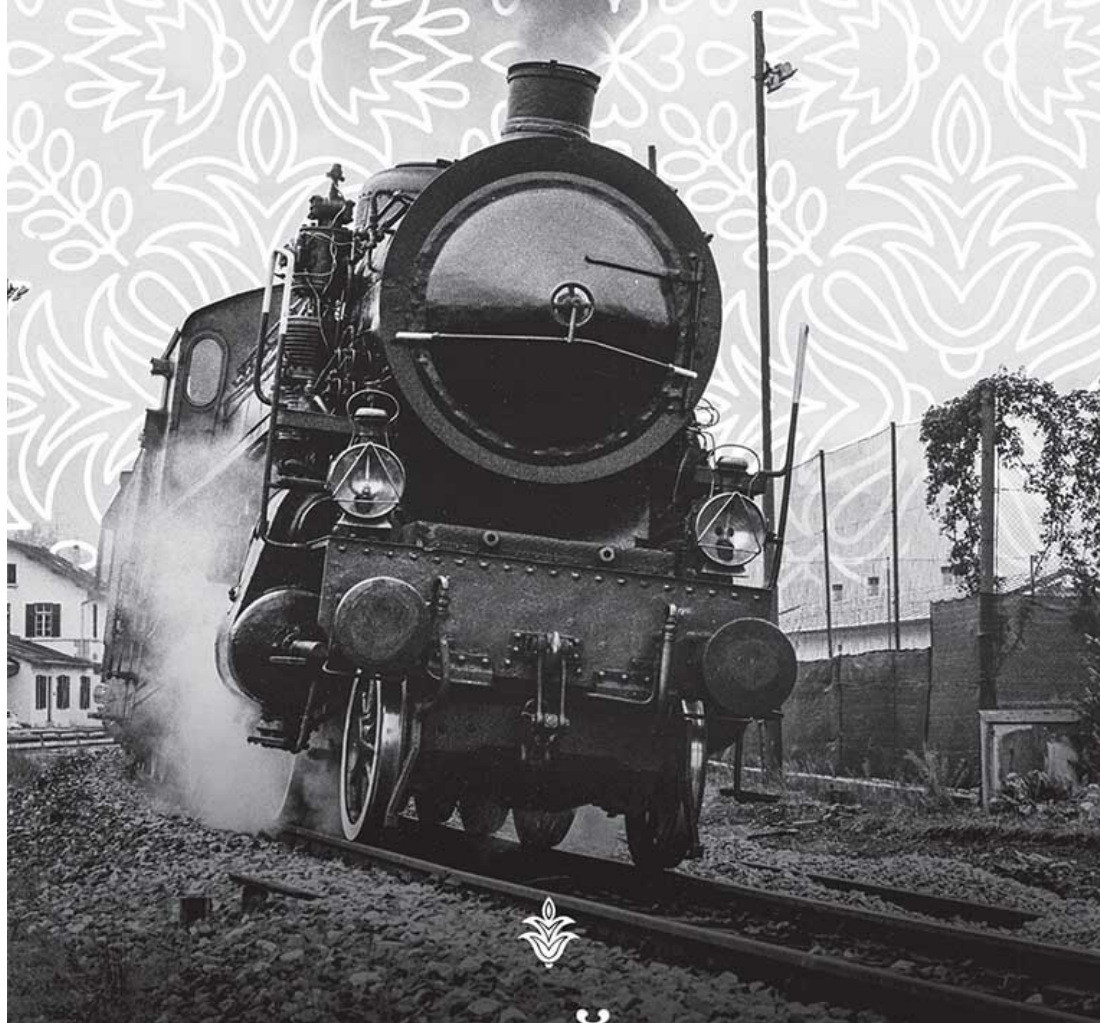
Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Айше Кур'ян

ОСТАННІЙ ПОТЯГ ДО СТАМБУЛА

Романи авторки продано накладом понад 10 млн

Примечания

1

Сподіваюся (*тур.*). – Тут і далі прим. перекл.

[Повернутися](#)

2

«Ночі Босфору» (*фр.*).

[Повернутися](#)

3

«Сутність Сходу» (*фр.*).

[Повернутися](#)

4

Риба з яйцями та лимонами (*ісп.*).

[Повернутися](#)